

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Психологічні особливості підлітків, схильних до девіантної поведінки»

Студентки 2 курсу групи ПС- 61
другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Психологія»
за спеціальністю 053 – ПСИХОЛОГІЯ
РІЗУН Анна

Керівник: доктор психологічних наук, доцент,
професор ЗВО кафедри прикладної психології
КРЯЖ І.В.

Чотирьохрівнева шкала оцінювання _____

Кількість балів: _____

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	9
1.1. Проблема девіантної поведінки підлітків у різних наукових підходах.....	9
1.2. Соціально-психологічні та індивідуально-психологічні фактори, що сприяють формуванню девіантної поведінки у підлітковому віці.....	15
1.3. Форми девіантної поведінки та особливості її прояву.....	21
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	25
2.1. Мета та завдання дослідження.....	25
2.2. Характеристика вибірки.....	25
2.3. Методи дослідження.....	26
2.3.1. Тест на схильність до девіантної поведінки.....	26
2.3.2. Тест на рівні тривожності.....	26
2.3.3. Тест-опитувальник самоствалення.....	27
2.3.4. Методика PARI.....	27
2.3.5. Кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона.....	27
2.3.6. Лінійний та множинний регресійний аналіз для виявлення медіації.....	28
2.3.7. Порівняльний аналіз за допомогою критерія Манна- Уїтні.....	28
Висновки до розділу 2.....	28

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	30
3.1. Аналіз результатів дослідження за методикою «Схильність до девіантної поведінки».....	30
3.2. Аналіз результатів дослідження наявного рівня тривожності у підлітків.....	31
3.3. Аналіз результатів дослідження самоствавлення підлітків.....	33
3.4. Аналіз результатів опитування батьків за методикою PARI.....	34
3.5. Кореляційний аналіз рівнів прояву різних типів девіантної поведінки та особливостей батьківського ставлення, рівнів тривожності та рівнів самоствавлення.....	37
3.6. Лінійний та множинний регресійний аналіз рівнів самоствавлення, рівнів тривожності та рівнів прояву особливостей батьківського ставлення для виявлення медіації.....	43
3.7. Порівняльний аналіз особливостей прояву девіантної поведінки підлітків, їх індивідуальних особливостей та особливостей батьківського виховання за географічною наближеністю до лінії фронту.....	49
Висновки до розділу 3.....	49
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
АНОТАЦІЯ.....	
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Постановка проблеми

У психології вчені пов'язують девіантну поведінку з індивідуальними рисами і характеристиками, особливостями темпераменту, локусу контролю та самоствалення.

В результаті розгляду процесу формування девіантної особистості відкривається шанс для зміни педагогічних та виховних установок, розробки нових психокорекційних програм.

Тема кваліфікаційної роботи, не дивлячись на свою узагальненість, є надзвичайно актуальною в сучасному українському суспільстві та перспективною для подальших досліджень. Девіантна поведінка серед підлітків є предметом серйозної уваги як серед науковців і психологів, так і серед педагогів та батьків. Дана проблема набуває серйозної поширеності також через війну в країні, яка являється безумовним фактором стресу для громадян будь-якого віку. Актуальність теми даної кваліфікаційної роботи може бути обґрунтована наступними ключовими аспектами.

По-перше статистичні дані ВООЗ свідчать про зростання проявів девіантної поведінки серед молоді. Серед них адиктивна поведінка, прояви агресії, булінгу, крадіжки та інші.

Девіантна поведінка в молодому віці в разі відсутності заходів для її корекції може мати серйозні наслідки для індивідів і суспільства, так як її прояви з віком мають тенденцію до прояву в більш глибоких та жорстких формах.

Проблемою сучасних методів психологічної корекції, діагностики та консультування є їх узагальненість, іншими словами – відсутність персоніфікації.

Коректне визначення форми поведінки, що відхиляється, та індивідуалізований підхід у виявленні причин девіантної поведінки лежить в основі підбору ефективної психокорекційної роботи. Безумовно проблема девіантної поведінки – комплексна. Причинами проявів такої поведінки зазвичай виступає цілий ряд факторів, так чи інакше пов'язаних між собою. Їх зв'язок несе у собі потенціал до розробки найбільш ефективних методів корекції або запобігання

проявів девіантної поведінки. Сучасні дослідження з одного боку наголошують на значущості фактору батьківського ставлення в розвитку схильності до девіантної поведінки у підлітка, а з іншого виділяють індивідуально-психологічні особливості молодої людини як основний чинник появи девіацій.

Безумовно обидві позиції заслуговують на увагу. Індивідуально-психологічні особливості тісно пов'язані з особливостями батьківського виховання дитини. Можна припустити, що знайшовши зв'язки між двома теоріями, з'явиться можливість для побудови нових ефективних психокорекційних програм із комплексним впливом. Розуміння цих взаємозв'язків допоможе знайти найефективніші важелі тиску, що запускатимуть механізм корекції інших аспектів, сприяючи швидшому та якіснішому результату.

Індивідуальний підхід, що враховує форми девіації, як зазначають практичні дослідження, в разі підвищує ефективність роботи психолога. Завдання психолога – знати найефективніші важелі впливу в кожній конкретній ситуації.

Тож розуміння цієї проблеми та актуалізація досліджень є критичними завданнями для сучасних психологів, педагогів і науковців для можливості подальшої розробки ефективних методів втручання та корекції.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Серед дослідників, які вивчають девіантну поведінку підлітків, можна назвати М. Алемаскіна, В. Баженова, А. Белкіна, В. Гіндікіна, С. Зінченко та ін. В даних дослідженнях також показано можливості попередження та усунення конфліктних ситуацій з підлітками. У своїх працях С. Белічева, З. Зайцева, Л. Зюбіна, Ю. Клейберг, Н. Максимова та В. Оржеховська аналізують походження поведінкових відхилень у неповнолітніх та розкривають соціально-психологічні особливості підлітків з поведінковими відхиленнями, а також висвітлюють методи психолого-педагогічної корекції та перевиховання.

В. Лісовський, І. Ільїнський, В. Левічева, В. Чупров безпосередньо досліджували девіантну поведінку підлітків, С. Клімов, І. Макшанцева розглядали механізми формування особистості неповнолітнього правопорушника. В свою чергу питання формування особистості девіантна досліджував С. Агарков.

Проблеми комплексного та персоналізованого підходу до роботи з підлітками схильних до прояву девіантної поведінки потребує поглибленого вивчення.

Об'єкт дослідження – психологічні особливості підлітків.

Предмет дослідження – взаємозв'язки між проявами деліквентної, адиктивної, агресивної та аутоагресивної поведінки та психологічними особливостями підлітків, такими як рівні тривожності та самоствавлення, а також особливостями батьківського ставлення.

Мета дослідження полягає в вивченні зв'язків самоствавлення, тривожності та особливостей батьківського виховання з проявами девіантної поведінки.

Завдання:

1. Провести теоретичний аналіз проблеми психологічних особливостей підлітків, схильних до девіантної поведінки

2. Дослідити прояви девіантної поведінки у підлітків, а також їх самоствавлення, тривожність та особливості батьківського виховання.

3. Проаналізувати зв'язки між девіантною поведінкою, самоствавленням, тривожністю та особливостями батьківського виховання.

4. Вивчити особливості зв'язків батьківського ставлення із девіантною поведінкою підлітків, їх самоствавленням та рівнем тривожності на наявність медіації.

5. Провести порівняльний аналіз проявів девіантної поведінки підлітків, їх індивідуально-психологічних особливостей та батьківського ставлення (у прифронтовій зоні та поза нею).

Гіпотеза дослідження №1: існує кореляційний зв'язок між проявами девіантної поведінки, особистісними характеристиками, такими як самоствавлення та рівень тривожності, та соціально-психологічними умовами виховання (батьківське ставлення).

Гіпотеза дослідження №2: існує непрямий зв'язок особливостей батьківського ставлення з девіантною поведінкою, опосередкований через тривожність та самоствавлення підлітків.

Гіпотеза дослідження №3: прояви девіантної поведінки, а також психологічні особливості підлітків відрізняються в залежності від місця перебування під час війни.

Методи та методики дослідження. У процесі роботи було використано комплекс методів дослідження:

- *теоретичні:* аналіз наукових підходів для вивчення стану розробленості досліджуваної проблеми; порівняння та узагальнення науково-теоретичного матеріалу для обґрунтування змісту, форм і методів профілактики девіантної поведінки підлітків;

- *емпіричні і статистичні:* анкетування, інтерв'ювання; методи математичної статистики (кореляційний аналіз з використанням коефіцієнта Спірмена і множинний регресійний аналіз) для опрацювання результатів дослідження.

Методики дослідження.

1. Опитувальник для визначення схильності до девіантної поведінки (СПД) [8, 19]
2. Тест-опитувальник самоствавлення [11]
3. Методика «Шкала тривожності» Кондака [46]
4. Методика PARI [41]
5. Методи статистичного аналізу: коефіцієнт кореляції Спірмена, метод лінійної та множинної регресії, порівняльний аналіз за допомогою коефіцієнта Манна-Уїтні.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що основні положення роботи можуть сприяти науковій розробці проблеми індивідуально-психологічних та соціально-психологічних особливостей підлітків, схильних до девіантної поведінки, доповнюючи наукові знання та сприяючи використанню їх для розробки комплексних методів корекції.

Характеристика вибірки: Для дослідження була використана вибірка підлітків віком 14-16 років, учнів старших класів закладів загальної середньої освіти. Вона становить 40 підлітків (23 дівчини та 17 хлопців), 20 з яких живуть у м. Біла Церква Київської області та навчаються у Білоцерківському приватному

ліцеї «Міцва 613» , а інші 20 проживають в с. Новопокровка Харківської області (включено до переліку зон бойових дій) та навчаються в комунальному закладі «Новопокрівський опорний ліцей». Також в дослідження прийняли участь 40 матерів підлітків (у випадку, коли матір відсутня, в опитуванні приймали участь бабусі, що виконують роль опікуна).

Дослідження проводилося онлайн, дітям були надані таблиці з питаннями методик, які вони мали заповнити, результати опитувані відправляли через соціальні мережі.

Структура та обсяг магістерської роботи: робота складається зі вступу та трьох розділів, висновків до кожного розділу, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 53 сторінки. Список використаних джерел складається з 46 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІЖЕННЯ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

1.1. Проблема девіантної поведінки підлітків у різних наукових підходах

Девіантна поведінка - (від лат. *deviatio* - відхилення) - поведінка, що відхиляється [33]. Це поняття настільки багатозначне, що існує термінологічна плутанина. Поряд з поняттям «девіантна поведінка» дослідники часто вживають як синоніми «делінквентна поведінка», «аномальна поведінка», «адиктивна поведінка», «дезадаптивна поведінка», «асоціальна поведінка», «неадекватна поведінка», «деструктивна поведінка», «акцентуйована поведінка», «агресивна поведінка», «конфліктна поведінка» [33] та ін. Звернемося до словників із психології, наукових робіт психологів, соціологів, кримінологів та інших науковців і розглянемо деякі з цих понять.

Делінквентна поведінка. Характеризуючи дії конкретної особистості, що відхиляються від встановлених у певному суспільстві й в певний час законів, що загрожують благополуччю інших людей або соціальному порядку і є кримінально караними в найтяжчих своїх проявах, використовується поняття «делінквентність» (від лат. *delinquens* - провина, проступок) [33, с. 94].

Л. І. Міщик ввела в підліткову психіатричну практику поняття «деліквентність» і обмежила його незначними антигромадськими вчинками, які не тягнуть за собою кримінальної відповідальності. Це може бути дрібне хуліганство, приєднання до антигромадської групи, прояви жорстокості по відношенню до слабких, крадіжка або прогул [26, с. 90]. О.Ю. Дроздов виступає проти такого тлумачення та вказує, що деліквентна поведінка все ж є поведінкою злочинною.

Сам термін «деліквент» частіше використовується закордоном і, в основному, по відношенню до неповнолітніх злочинців. Згідно з даними ВООЗ, деліквентом вважається неповнолітня особа, чії дії завдають шкоди іншим особам або групам та перевищують межі, встановлені нормальними соціальними групами на даному етапі розвитку суспільства. Ставши ж дорослим, деліквент автоматично стає асоціальною особистістю [33, с. 112].

У сучасній психологічній літературі поняття деліквентності частіше пов'язують із протиправною поведінкою [4; 9; 14]. Проте така поведінка може також мати форму незначних порушень морально-етичних норм, норм громадського порядку, які не досягають рівня кримінальної відповідальності. В деяких випадках її можна прирівняти до антигромадської поведінки. Але не варто забувати, що деліквентна поведінка може бути виражена у діяннях, що караються кримінальним законом. В такому випадку вона буде вже кримінально-асоціальною.

Різниця між соціальними правилами окремих груп призводить до великої кількості підвидів протиправної поведінки.

У рамках клінічних досліджень являє інтерес комплексна систематизація правопорушень І. В. Козубовська, побудована на декількох осях. На соціально-психологічній осі - антидисциплінарне, антигромадське, протиправне; на клініко-психопатологічній - непатологічні й патологічні форми [15, с. 48].

Н. Ю. Максимова і Л. Я. Жезлова запропонували соціально-психологічну шкалу правопорушень: антидисциплінарна, антисоціальна, делінквентна і аутоагресивна поведінка. Слід зазначити, що ці автори до делінквентної відносять тільки злочинну поведінку [22, с. 118].

Аномальна поведінка. Аномалія - це будь-яке зазначене відхилення від норми або очікувань. Дослівно - «не норма». Термін використовується для позначення відхилень у поведінці, у відносинах і статистиці. У поведінці це зазвичай відноситься до порушень або клінічних синдромів [33].

Аномальна поведінка – це клінічна форма девіантної поведінки [33]. Тобто поняття девіації є ширшим, ніж аномалії.

Адиктивна поведінка - (від англ. *addiction* - схильність, залежність, згубна звичка) - це відхилення, що характеризується прагненням піти від реальності шляхом штучної зміни психічного стану шляхом прийому певних наркотиків або постійного фокусування уваги на діяльності, спрямованій на розвиток і підтримку певних типів інтенсивних емоцій [33, с. 121]. Звідси випливає, що адиктивна поведінка є формою девіантної поведінки. Дане визначення вказує на те, що не вся поведінка, що відхиляється є результатом залежності, тому не можна повною мірою ідентифікувати адиктивну поведінку як девіантну.

Припускається, що в основі різних форм залежності, як фармакологічної, так і нефармакологічної лежать спільні механізми. Водночас знижується рівень вимогливості та критичності до оточуючих і до себе, що може призвести до спрощення особистості аж до поступової девіації [35, с. 45].

Прагнення до зміни незадовільного психічного стану (нестерпно одноманітного та нудного) є основним мотиваційним фактором поведінки. Звичне життя не викликає приємних емоційних переживань. Проаналізувавши психологічні механізми різних видів залежності, О. С. Тарновська виявила, що процес залежності ініціюється на емоційному рівні. А в основі усього лежить вітальна проблема людини в психологічному комфорті [35, с. 46].

Такі види залежності, як гемблінг, залежність від комп'ютерних ігор, в прогресуючій формі призводять до поступового відсторонення людини від будь-яких інших видів діяльності, звужує коло інтересів людини.

Дезадаптивна поведінка – таку поведінку можна тлумачити широко як відсутність адаптації до певних вимог і норм. Такий підхід, з одного боку, є доцільним з точки зору соціологічного підходу, з іншого боку, він не містить пояснення цього явища, а лише називає його. (У цьому сенсі зміст поняття наближається до концепції аномії Дюркгейма, коли соціальні ситуації зазнають істотних змін і індивіди змушені до них пристосовуватися.) [33].

Така поведінка пов'язана з поняттям «ригідність», як особистісною якістю. Проте дезадаптивну поведінку можна також розглядати як специфічну поведінку в конкретній ситуації, коли індивід виявився неспроможним до вирішення ситуації належним чином через відсутність здатності до повної адаптації [36, с. 134].

Асоціальна поведінка – поведінка, що суперечить соціальним нормам і принципам у формі аморальної чи протиправної поведінки [3]. На думку І. І. Парфановича, термін не може претендувати на універсальність, оскільки не всі відхилення є асоціальними. Щоб поведінка була асоціальною, особа, яка виконує таку поведінку, повинна діяти свідомо, а її поведінка є результатом її переконань, інакше ця особа не може бути соціалізованою особою. Інша полягає в тому, що вони не засвоїли моральних і поведінкових стандартів суспільства і не діють відповідно до них [30, с. 166].

До причин такої поведінки прийнято відносити помилки у ранньому вихованні дітей, генетичну обумовленість, патології, певні риси характеру або ж причетність до асоціальних груп.

Деструктивна поведінка – це руйнівна поведінка, яка відхиляється від медичних і психологічних норм, впливає на якість життя людини, знижує значущість вчинків, викликає когнітивні спотворення у сприйнятті та розумінні того, що відбувається. Стан соціальної дезадаптації, спричинений зниженою самооцінкою та емоційним хвилюванням, може дійти до фази повної ізоляції. Іншими словами, деструктивна поведінка постає як схильність індивіда до саморуйнування [23, с. 223].

До основних типів деструктивної поведінки відносяться адиктивна, антисоціальна, суїцидальна, конформістська, нарцистична, фанатична і аутична. Кожен з цих типів поведінки дезінтегрує особистість в соціологічному плані [17].

Агресивна поведінка – це фізична або словесна поведінка, направлена на руйнування чогось або пошкодження. В найбільш своїй екстремальній та соціально недопустимій формі агресія переростає у насильство [9, с. 195].

Агресивна поведінка може бути результатом наслідування найближчого оточення. Взірцем для наслідування можуть бути родичі, колеги та інші важливі персони. Особливу роль у підтримці агресивної поведінки відіграють кримінальні субкультури (асоціальні групи, банди і, нарешті, в'язниці).

В інших випадках агресивна протиправна поведінка може бути неврологічно детермінованою, наприклад, коли вона мотивована сильною тривогою та несвідомим почуттям провини, або пов'язаною з органічними розладами нервової системи.

В умовах воєнного стану питання агресії серед молоді постає особливо гостро. Згідно з дослідженнями, у дітей, що проживають на території воюючої країни, набагато раніше з'являються прояви агресивної поведінки, та, нажаль, жорстокість проявляється яскравіше.

На думку психологів, агресія у таких дітей виникає як захисний механізм від негативного зовнішнього впливу ворожого оточення. Наукові дослідження свідчать про те, що агресивна поведінка, підсилена негативним емоційним станом,

викликаним, наприклад, катастрофічними руйнівними наслідками воєнних дій, може різнитися як за формою зовнішнього прояву, так і за глибиною та інтенсивністю. [32, с. 141]

Тож ми бачимо, що в сучасних реаліях не усі агресивні прояви підлітків можна пояснювати з їх внутрішньою агресивністю.

Отже вищенаведені терміни включаються в поняття «девіантна поведінка» та можуть бути розглянуті як її різновиди.

Нарешті розглянемо саме поняття «девіантна поведінка». Ще не так давно цей термін асоціювався виключно з явищами, за які передбачена кримінальна або адміністративна відповідальність – злочинність, пияцтво, розбій, наркоманія. Авжеж, такі прояви поведінки усюди вважають відхиленими від соціальних норм. Проте насправді це поняття набагато ширше.

Девіантною називають поведінку, не відповідну нормам та ролям. Поняття «норми», в свою чергу, може бути розглянуте як певне очікування відповідної поведінки або ж як еталон (зразок).

В деяких наукових працях значиться, що девіантними можуть бути не тільки дії, а й ідеї (погляди). [5, с. 12].

Слід вказати, що на даному етапі розвитку психологічної науки ні вітчизняні, ні зарубіжні вчені не прийшли до спільного визначення поняття «девіантна поведінка».

Оскільки девіантною визнається поведінка, яка не відповідає соціальним нормам і очікуванням, а норми й очікування різні не лише в різних суспільствах і в різний час, а й у різних груп в одному і тому ж суспільстві в один і той же час (правові норми і «злочинський закон», норми дорослих і молодіжні норми, правила поведінки «істеблішменту» і «богеми» тощо) та оскільки поняття «загальноприйнята норма» дуже відносно, поняття девіантної поведінки також є релятивним (відносним). Виходячи з цих перших, найбільш загальних уявлень про девіантну поведінку, визначимо її як: 1) вчинок, дії людини і 2) соціальне явище [6, с. 23].

Як пише професор соціології Каліфорнійського університету в Берклі (США) Нейл Джозеф Смелзер, девіація важко піддається визначенню, що

пов'язано з невизначеністю і різноманіттям поведінкових очікувань. Девіація веде за собою ізоляцію, лікування, виправлення або інше покарання [30, с. 166].

Теорія девіантної поведінки була розроблена як самостійний науковий напрям насамперед Р. Мертоном і А. Коеном. Р. Мертон аналізував, як соціальні структури спонукають окремих членів суспільства до неадекватної поведінки. Американський соціолог А. Коен визначає девіантну поведінку, яка суперечить інституційним очікуванням, очікуванням, які поділяються та визнаються легітимними в рамках соціальної системи [18, с. 35]. А англієць Д. Уолш, представник феноменологічної соціології, стверджує, що соціальне відхилення - це значною мірою статус, що приписується, тобто тільки суб'єктивне позначення, «ярлик», а не об'єктивне явище.

Як ми вже вияснили, термін «девіантна поведінка» нерозривно пов'язаний з соціумом. Соціум детермінує поняття «девіація» через встановлення певних норм, а також в багатьох випадках виступає причиною поведінки, що відхиляється. З одного боку так звані «соціальні санкції» можуть служити для стримування небажаної поведінки, а з іншої сторони можуть призвести до стигматизації особистості. Широко розповсюджені приклади «засуджених», що мали труднощі в поверненні до нормального життя саме через це. Девіантні ярлики формують девіантну ідентичність, перешкоджають позитивним змінам та провокують рецидиви девіантної поведінки [20, с. 196].

По-перше, ми повинні пам'ятати, що проблеми з поведінкою дуже поширені. По-друге, межі відхилення часто важко визначити. Зміни в суспільстві призводять до зміни норм і, відповідно, типів поведінкових відхилень. Проте сама норма та відхилення від неї є невід'ємною частиною кожної суспільної системи. Отже, на соціальному рівні девіантна поведінка є лише однією з можливих форм взаємовідносин суспільства та особистості. Девіантну поведінку як соціальне явище практично неможливо «усунути». Більш того, зокрема, девіантність може виявитися нормальною і корисною для суспільства, оскільки вона стимулює поступову зміну суспільства [7, с. 198].

На індивідуальному рівні девіантна поведінка є більш проблематичною, оскільки передбачає такі негативні явища, як реальна шкода життю індивіда чи його оточуючих, конфлікт із соціальним середовищем і соціальна дезадаптація.

Таким чином, на рівні особистості девіантна поведінка проявляється у вигляді соціальної позиції особистості та девіантних стилів і способів життя. Як відомо, більшість людей можуть змінити своє становище в суспільстві, якщо захочуть.

1.2. Соціально-психологічні та індивідуально-психологічні фактори, що сприяють формуванню девіантної поведінки у підлітковому віці

Поведінкові аномалії (тобто відхилення від прийнятих у суспільстві соціальних, психологічних і моральних норм) спостерігаються у підлітків частіше, ніж в інших вікових групах. Частково це пов'язано з незрілістю та фізіологічними особливостями організму, що розвивається. Вони проявляються в бажанні відчувати нове, цікавості, у нездатності передбачити наслідки того чи іншого вчинку, у зростаючому прагненні до самостійності. Не завжди підліток відповідає вимогам суспільства щодо виконання певних соціальних функцій. Він також вважає, що не отримує від суспільства належного. Поєднання таких біологічних і соціальних факторів і мотивацій ускладнює соціальну адаптацію дітей і підлітків [30, с. 166].

Девіантна поведінка – це «... поведінка, яка суперечить прийнятим соціальним нормам або нормам моралі» [9, с. 12]. Така поведінка, що призводить до важкої дезадаптації, є результатом опору особистості розвитку в середовищі, впливу на неї негативних факторів середовища, накладення негативних факторів середовища на «вразливі місця» особистості. Девіація є симптомом порушення соціальних норм поведінки, недостатньої психічної автономності [10, с. 61].

Аналіз різних наукових підходів до вивчення девіантної поведінки дозволяє виділити наступні фактори, що детермінують поведінку, що відхиляється:

- Соціально-психологічні детермінанти девіантної поведінки пов'язані із негативним впливом найближчого оточення на розвиток особистості;
- Соціальні – несприятливі соціальні, економічні, політичні умови;

- Індивідуально-психологічні фактори – певні характеристики самої особистості, що перешкоджають нормальній соціалізації;
- Педагогічні фактори виявляються в некоректному шкільному та сімейному вихованні.

На формування девіантної поведінки комплексно впливають психологічні, біологічні та соціальні чинники. Більшість досліджень минулого сторіччя вказувала на провідну роль неправильного виховання та несприятливих умов життя дітей у формуванні поведінки, що відхиляється.

Деякі з західних вчених вже багато років намагаються в своїх дослідженнях показати, що індивіду з проявами антисоціальної поведінки також притаманна специфічна психіка [42, 43, 44]. Проте все ж переважна кількість західних науковців доволі стримано ставиться до тверджень про існування прямої кореляції між психічними відхиленнями та злочинністю.

У психоаналізі прийнято вважати, що девіантна поведінка є наслідком недостатньо розвиненої функції захисту, спрямованого на деескалацію напруги між підструктурами особистості – Ід, Его і Супер-Его в наслідок їх неефективної взаємодії.

Згідно з вченням А. Адлера девіантна поведінка спричинена викривленою компенсацією почуття неповноцінності. В свою чергу К. Хорні вважала, що причина у почутті тривоги, що призводить до неврозів.

В якості можливої причини девіантної поведінки також розглядається психологічний механізм регуляції конфліктів між прагненням індивіда бути прийнятим соціумом та його бажанням проявляти індивідуальність (Е. Фром).

В індивідуально-психологічних концепціях девіантну поведінку також пояснюють як механізм компенсації у разі порушення процесу оволодіння соціальними ролями. Протягом дорослішання дитина приміряє на себе багато ролей і вони не завжди можуть бути позитивними, іноді навпаки - носити асоціальних характер. Така «гра» у девіантну особистість може призвести до соціальної ізоляції, а потім стати самостійною причиною формування девіантної структури особистості. [33]

Ф. Перлз та Д. Райт були прихильниками теоретичного підходу, в якому детермінуючу роль у формуванні девіантної особистості грає раннє дитинство. На даному етапі розвитку, на думку науковців, закінчується формування особистості [37]. Агресія та жорстокість може проявлятися вже в перші роки життя, в разі якщо народження дитини було небажаним, а мати відносилася до дитини негативно ще виношуючи в утробі. На цю тему С. Рей провела низку досліджень. [2]

Сім'я, як чинник формування асоціальних установок, досліджувалася досить часто. Дж. Боулбі [40] та Х.Р. Шаффер [45] робили акцент на провідній ролі матері у формуванні деліквентної поведінки. Дж. Боулбі, спостерігаючи за дітьми із притулку, помітив відхилення в моральному розвитку та поведінці. Відсутність теплої спілкування та дефіцит емоційного контакту розглядаються в даному підході в якості чинників асоціальної поведінки.

З першого дня життя саме в сім'ї у дитини починають формуватися її уявлення про добро і зло. Сім'я є першим соціальним оточенням, а в подальшому – посередником між людиною і суспільством. З цього випливає, що успішність соціалізації багато в чому залежить від сімейних зв'язків [37, с. 31].

Досвід спілкування з батьками формує самооцінку дитини, її Я-образ через такі неусвідомлювані механізми як навіювання, наслідування, зараження тощо. Задоволеність собою та навколишнім світом безпосередньо залежить від забарвленості емоційних контактів. Батьки можуть навіювати дитині її позитивний образ або ж негативний. Також самооцінка дитини залежить від того наскільки її можливості (фізичні, психічні та психологічні) співпадають з очікуваннями батьків, їх орієнтацією на досягнення дитиною певних цілей.

Вживання алкоголю або тютюнокуріння, випадки крадіжок, схильність до втеч починаються із «гри в дорослого», імітуючи зовнішній спосіб життя дорослих, і тільки потім набувають характеру стабільних поведінкових патернів через фіксацію за механізмом умовного зв'язку. [27]

Сім'я є першим колективом, що дає знання про навколишній світ та вчить з ним взаємодіяти. Психотерапевтичною функцією сім'ї є забезпечення психологічного комфорту усіх її членів.. Виховання у дисфункціональній сім'ї вважається основою для розвинення форм девіантної поведінки у дітей.

Педагогічні чинники формування девіантної поведінки також в першу чергу проявляються в сім'ї. Від характеру виховання (стабільно-позитивне, байдуже, авторитарне, вороже тощо) залежить, хоч і не безпосередньо, розвиток дитини. Звісно, вплив буде приломлено через призму особистісних якостей та внутрішню позицію дитини (готовність до кооперації, відносну незалежність або гіперзалежність, негативізм, опірність або нестійкість), яка в свою чергу, як було виявлено нами раніше, напряду залежить від наявності якісного емоційного контакту в сім'ї.

Не варто недооцінювати і роль педагогів у формуванні, сприянні або укоріненні девіантної поведінки молоді. Вченими І. Козубовською та Г. Товканець було виявлено, що стійко-позитивне ставлення до дітей з проявами девіантної поведінки виявили лише 10% педагогів, що прийняли участь в дослідженні, а 53% досліджуваних вчителів взагалі показали ставлення стійко-негативного типу (упередженість, зосередження уваги на негативних вчинках, ігнорування позитивних якостей дитини). [37, с. 34]

Тож, можемо зробити висновок, що відсутність емоційного контакту в сім'ї у поєднанні із авторитарним або ж байдужим стилем виховання та ворожим ставленням педагогів є комплексом факторів, що сприяють виникненню, провокації, посиленню або підтримці девіантної поведінки дітей та підлітків.

В. Франкл в якості основного мотиву девіантної поведінки визначає фрустрацію екзистенційних потреб, незадоволення таких базових потреб як: потреба в емоційному схваленні, вітальні потреби, потреба самоствердження та прихильності соціального оточення. [34]

Серед індивідуально-психологічних детермінант девіантної поведінки можна виділити особливості локусу контролю особистості та рівень її самоповаги. Низька самоповага – доволі травмуючий стан, якого людина прагне позбутися за допомогою вчинків, що не відповідають загальноприйнятим нормам. Подібною передумовою постає також негативне самостварення, яке може виражатися як у впевненості особистості у відсутності самоцінності або ж у неможливості робити значимі вчинки, так і негативній інтерпретації ставлення оточуючого середовища.

Відсутність або ж невміння використовувати механізми захисту унеможлиблюють пом'якшення сприйняття дійсності в негативному світлі.

Така особа, вчиняючи антисоціальні дії, підвищує самоповагу, зростає її прагнення йти проти соціально схвалюваних норм поведінки. Формуються нові критерії ідентичності – погане стає прийнятним та хорошим у системі антинорм. Така поведінка особистості в свою чергу формує негативне відношення соціуму до особи і навпаки – соціальні санкції призводять до поступового відчуження особи з девіантними проявами поведінки від «нормального» кола спілкування та, можливо, зближення із девіантним середовищем.

Важливим фактором у формуванні девіантної поведінки є наявний рівень тривожності.

Тривога – це сильне стійке занепокоєння, що пов'язане з загрожуючими експектаціями, яке індивід не може контролювати. Тривожний синдром може викликати зниження когнітивних функцій та загальне погіршення психічного здоров'я, що веде до прийняття ірраціональних рішень та збільшує шанси прояву девіантної поведінки.

Високий рівень тривожності звужує можливості індивіда до встановлення та підтримки соціальних контактів як з однолітками, так і з дорослими. В такому разі ізоляція або відторгнення може призвести до пошуку позитивної уваги через девіантну поведінку.

На думку вчених тривожний підліток схильний мати проблеми із самоідентифікацією. Наявний рівень тривожності впливає як на самооцінку, так і на уявлення про себе. Підвищений рівень внутрішнього дискомфорту від невідповідності соціальним нормам, відсутність відчуття приналежності до оточуючого середовища може вилитися у спроби підвищення самооцінки та самоцінності за рахунок девіантних проявів.

Підлітки, що мають виражені симптоми тривожності, можуть шукати способи її зменшення. За умов недостатньої обізнаності у конструктивних методах або відсутності підтримки з боку найближчого оточення, молоді люди можуть вдаватися до деструктивних способів подолання проблеми, таких як наркотики або алкоголь для тимчасового заспокоєння.

Тут варто також сказати про безпосередню роль сучасних умов життя суспільства у формуванні та сприянні поведінки, що відхиляється.

Загальна соціальна напруженість та масова психологічна неврівноваженість в умовах воєнного стану у суспільстві призводять до зростання проявів агресії у молоді, деструктивної поведінки. Суцільна криза в економічному та соціальному аспектах також стимулюють розвиток адиктивної та протиправної поведінки. Сучасні засоби масової інформації показують нам, що девіантна поведінка підлітків в умовах війни стала ще більш демонстративною та жорстокою.

Проте ті ж самі засоби масової інформації транслюють все більше і більше жорстокості, що закріплює становлення подібних моделей поведінки як нормальних. Інтенсивність стурбованості, рівня внутрішніх переживань та зовнішніх їх проявів при перегляді трансляцій катастрофічних наслідків, смертей або травмуючих подій поступово знижується. А. Бандура в своїй теорії соціального научіння вважав, що трансляція аморальних способів поведінки через засоби масової комунікації робить таку поведінку зразком для наслідування для цілих прошарків населення [39]. Експерти визначають, що діти та підлітки, що спостерігають прояви насильства по телебаченню або соціальних мережах стають неврівноваженими та більш агресивними.

Згідно з дослідженнями, у воюючій країні діти та підлітки схильні проявляти девіантну поведінку набагато частіше і яскравіше, ніж в мирний час. Девіантна поведінка підлітків в таких умовах може розцінюватися як особиста відповідь на зовнішнє роздратування, що може бути викликане несприятливим, небезпечним навколишнім середовищем та бажанням зберегти себе від можливих негативних подій невизначеного характеру.

Навколишні події провокують значне зростання рівня тривожності людей, який в свою чергу, як ми визначили раніше, сприяє появі та розвитку девіацій серед населення країни. В більшій мірі впливу піддаються молоді особи, що розвиваються.

1.3. Форми девіантної поведінки та особливості її прояву

Однією з форм наукового аналізу психічної реальності є класифікація її проявів. Багато спроб дослідників встановити поведінкові девіації ще не призвели до появи єдиного типу змін поведінки. Проте в науковій літературі існує декілька методик класифікації типів девіантної поведінки: соціологічна, медична та психологічна [35, с. 110]. Соціологічний підхід бачить у появі поведінки соціальні явища, які можна класифікувати за кількома критеріями:

- ✓ індивідуальні та масові (залежно від «соціального масштабу» порушень);
- ✓ залежно від тяжкості наслідків — негативні (такі, що спричиняють шкідливі наслідки та становлять потенційну загрозу) і позитивні;
- ✓ тематично – неприйняття конкретних людей, неформальних груп (діяльність банд), офіційних структур, умовних соціальних груп (жіночий алкоголізм);
- ✓ за суб'єктом – господарські, побутові та майнові правопорушення;
- ✓ за тривалістю - одноразові та довгострокові;
- ✓ за видом порушеної норми - злочинність, пияцтво, наркоманія, самогубство, аморальна поведінка, бродяжництво, проституція, хуліганство, корупція, бюрократизм, тероризм, расизм, геноцид, деструктивні секти [24, с.62].

Основою медичного підходу є медична класифікація поведінкових розладів, яка сама базується на психопатологічних і вікових критеріях. Відповідно до цієї класифікації виділяють розлади поведінки, що відповідають медико-діагностичним критеріям, тобто такі, що досягають стадії прогресування захворювання [25, с.49].

Психологічний підхід базується на виявленні соціально-психологічних відмінностей окремих типів девіантної поведінки особистості.

Л. І. Міщик виділяє таку класифікацію груп типів девіантної поведінки, критерієм якої є вид порушеної норми, а також специфіка негативних наслідків девіантної поведінки:

- ✓ асоціальний;
- ✓ антисоціальний

- ✓ саморуйнівний [26, с. 20].

Вивчивши наукові дослідження та проаналізувавши літературу були виявлені найбільш загальні та розповсюджені форми девіантної поведінки:

- ✓ деліквентна
- ✓ агресивна
- ✓ адиктивна
- ✓ аутоагресивна

Деліквентна поведінка є поведінка особи, яка вчиняє незначні дії, за які вона не несе відповідальності. Воно може проявлятися у формі бійок, хуліганства, коли, наприклад, хтось хоче розважитися, але обирає форми переважно через недоліки у своєму вихованні [23, с. 119]. Іноді таку поведінку можна розглядати як злочинну поведінку як форму вандалізму, спрямовану на безглузде культурне та матеріальне знищення [38, с. 73].

Агресивна поведінка позначає вже сформовані способи агресивних дій. При заподіянні індивіду психологічної травми вони проявляються в якості поодиноких агресивних реакцій або ж їх сукупності (в разі якщо зростає та набуває сталого характеру криза емоційної складової поведінки підлітка).

В умовах воєнного стану слід розуміти, що агресивна поведінка підлітків може бути вимушеною реакцією, прояву свого роду озлоби в результаті впливу пережитих подій, невиправданої несправедливості від оточуючого середовища [32, с. 143].

Адиктивна поведінка - (*addiction* від англ. – схильність, шкідлива звичка) насамперед позначає поведінку індивіда, охопленого хімічною залежністю у зв'язку з вживанням певних речовин (алкоголю, тютюну, наркотиків тощо) [4, с. 60].

Психологічні фактори, що впливають на появу адиктивної поведінки, стосуються різних сторін життя людини. Такими факторами можуть виступати: відсутність самоконтролю та самодисципліни, непідготовленість функції прогнозування поведінки, слабка опірність можливим впливам, схильність до неадекватного реагування на фрустраційні ситуації, нездатність знайти

продуктивне вирішення конфлікту, відмова проявляти активність при найменших труднощах, що часто супроводжується перебільшеним рівнем домагань [30, с. 166].

У результаті людина прагне до стану задоволення, до стану щастя, але очікує лише негативних емоцій у повсякденній діяльності [5, с. 22]. Тому вона хоче змінити свій душевний стан за допомогою штучних і хімічних методів. Слід зазначити, що, окрім алкоголю та психотропних речовин, залежність може проявлятися в наступних формах:

- ✓ розлади харчування (гіперфагія, голод, відмова від їжі тощо);
- ✓ гемблінг – пристрасть до азартних ігор, а останнім часом – до комп'ютерних ігор;
- ✓ релігійний фанатизм – сліпе наслідування ідеї деструктивного релігійного культу тощо [1, с. 173].

Аутоагресивна поведінка (аутодеструктивна) – це поведінка, що відхиляється від психологічних норм, а також є загрозовою для здоров'я та розвитку індивіда. Такою поведінкою в крайньому прояві є суїцидальна поведінка. Також аутодеструктивною поведінкою можна вважати заняття екстремальними видами діяльності, віктимну поведінку, зловживання алкоголем, поведінку, що пов'язана з явним ризиком для життя. [29, с. 52].

Аналіз психологічно-педагогічної літератури показав, що коректне визначення форми девіантної поведінки лежить в основі підбору ефективної психокорекційної роботи. Індивідуальний підхід, що враховує форми девіації, як зазначають практичні дослідження, в разі підвищує ефективність роботи психолога. Завдання психолога – знати важелі впливу в кожній конкретній ситуації та, поступово натискаючи їх, намагатися покращити життя людини.

Проблемою сучасних методів психологічної корекції, діагностики та консультування є їх узагальненість, іншими словами – відсутність персоніфікації.

Висновки до розділу 1

Девіантна поведінка – багатозначне поняття, що включає в себе такі категорії як: деліквентна поведінка, асоціальна поведінка, дезадаптивна поведінка, агресивна поведінка, адиктивна поведінка, аутоагресивна поведінка тощо. В

загальному своєму визначенні девіація веде за собою ізоляцію, лікування, виправлення або інше покарання.

Поняття девіації та норми визначаються соціумом, зміни у суспільстві призводять до зміни норм, і, відповідно, до зміни типів та форм поведінкових відхилень. Усвідомлюючи всі негативні наслідки девіантної поведінки, важливо також відмітити, що девіантність може виявитись корисною для суспільства, стимулюючи його поступові зміни.

На рівні особистості девіантна поведінка проявляється у вигляді соціальної позиції особистості та девіантних стилів і способів життя.

Фактори, що детермінують поведінку, яка відхиляється поділяються на соціально-психологічні, соціальні, індивідуально-психологічні, педагогічні. Ці фактори досить тісно пов'язані між собою.

Серед найважливіших факторів, що детермінують появу девіантної поведінки у молоді можна виділити: відсутність емоційного контакту з найближчим оточенням, сім'єю, авторитарний або байдужий стилі батьківського виховання, фрустрацію екзистенційних потреб батьками, самоствавлення молоді особи, відсутність самоповаги. Наявний рівень тривожності також має значний вплив, проте не безпосередньо. На рівень тривожності в свою чергу значний вплив має ситуація воєнного стану в країні.

Серед форм девіантної поведінки можна виділити 4 основні: деліквентна, агресивна, адиктивна, аутоагресивна.

Кожна із цих форм має свої передумови та фактори, що детермінують її появу. Коректне визначення форми девіантної поведінки лежить в основі підбору ефективної психокорекційної роботи. Індивідуальний підхід, що враховує форми девіації, як зазначають практичні дослідження, в рази підвищує ефективність роботи психолога.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

2.1. Мета та завдання дослідження

Мета дослідження: визначити психологічні особливості підлітків, схильних до девіантної поведінки, визначити особливості батьківського виховання, притаманні батькам дітей, поведінка яких відхиляється. Перевірити наявність кореляції між недоліками батьківського виховання та окремими видами девіантної поведінки дітей, а також дослідити наявність опосередкованого впливу особливостей батьківського ставлення на девіантну поведінку через критерії самоствалення та рівень тривожності.

Завданнями емпіричної частини дослідження є:

1. Провести теоретичний аналіз проблеми психологічних особливостей підлітків, схильних до девіантної поведінки
2. Дослідити прояви девіантної поведінки у підлітків, а також їх самоствалення, тривожність та особливості батьківського виховання.
3. Проаналізувати зв'язки між девіантною поведінкою, самостваленням, тривожністю та особливостями батьківського виховання.
4. Вивчити особливості зв'язків батьківського ставлення із девіантною поведінкою підлітків, їх самостваленням та рівнем тривожності на наявність медіації.
5. Провести порівняльний аналіз проявів девіантної поведінки підлітків, їх індивідуально-психологічних особливостей та батьківського ставлення (у прифронтовій зоні та поза нею).

2.2. Характеристика вибірки

Для дослідження була використана вибірка підлітків віком 14-16 років, учнів старших класів закладів загальної середньої освіти. Вона становить 40 підлітків (23 дівчини та 17 хлопців), 20 з яких живуть у м. Біла Церква Київської області та навчаються у Білоцерківському приватному ліцеї «Міцва 613», а інші 20

проживають в с. Новопокровка Харківської області (включено до переліку зон бойових дій) та навчаються в комунальному закладі «Новопокрівський опорний ліцей». Також в дослідження прийняли участь 40 матерів підлітків (у випадку, коли матір відсутня, в опитуванні приймали участь бабусі, що виконують роль опікуна).

Дослідження проводилося онлайн, дітям були надані таблиці з питаннями методик, які вони мали заповнити, результати опитувані відправляли через соціальні мережі.

2.3. Методи дослідження

Серед обраних методів дослідження можна виділити діагностичну перевірку та методи математичної статистики: кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта Спірмена, лінійний та множинний регресійний аналізи та порівняльний аналіз за допомогою U-критерія Манна-Уїтні.

Діагностичні випробування включають ряд методик. Деякі методи дослідження призначені для одночасного визначення кількох ознак.

2.3.1. Тест на схильність до девіантної поведінки

Пропонована методика діагностики схильності до девіантної поведінки [8, 19] є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм девіантної поведінки.

Дана методика допомагає встановити рівні вираженості наступних форм:

- ✓ Деліквентна поведінка
- ✓ Агресивна поведінка
- ✓ Адиктивна поведінка
- ✓ Аутоагресивна поведінка

Структура опитування наведена у додатку А.

2.3.2. Тест на рівні тривожності

Для більш детального вивчення сфери емоцій та регуляції, був вивчений загальний рівень тривожності, а також три додаткові типи тривожності: шкільна, самооціночна та міжособистісна. Для дослідження була обрана методика «Шкала

тривожності» [46], що розроблена за принципами «Шкали соціально-ситуативної тривоги» Кондака. (Додаток Б)

2.3.3. Тест-опитувальник самоствавлення

Метою даної методики (Додаток В) є вивчення самоствавлення особистості [11]. Вона розрахована на підлітків, учнів старшої школи. Опитувальник побудований з урахуванням ієрархічної моделі структури самоствавлення і надає можливість виявити різні за ступенем узагальненості рівні самоствавлення – від глобального самоствавлення до таких його складових як самоповага та аутосимпатія.

2.3.4. Методика PARI

Для вивчення впливу виховання на формування девіантної поведінки була обрана методика PARI від американських психологів Е. Шефер і Р. Белл [38]. Дана методика використовується для визначення ставлення батьків (зокрема матерів) до різних аспектів сімейного життя, їх ціннісного вибору та сімейних ролей, що вони виконують. В рамках даного дослідження, ми маємо змогу оцінити оптимальність емоційного контакту, наявність надмірної емоційної дистанції з дитиною, а також надмірну концентрацію уваги на дитині. Також, є важливим, що методика дозволяє дослідити окремі ознаки, такі як сімейні конфлікти та байдужість чоловіка, його невключеність у сімейні справи. Методика наведена у додатку Г.

2.3.5. Кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта лінійної кореляції Спірмена

В нашому дослідженні доцільно буде обрати коефіцієнт лінійної кореляції Спірмена через невеликий розмір вибірки. За допомогою нього ми проведемо аналіз залежності між критеріями, що виміряні на єдиній вибірці. Результати аналізу покажуть нам наявність або відсутність зв'язку між змінними – при зміні значення одного критерія зміниться також й інший.

Аналіз проводився за допомогою програми Jamovi [46, 41]

2.3.6. Лінійний та множинний регресійний аналіз для виявлення медіації

Для того, щоб дослідити на скільки саме зміниться критерій при зміні іншого відповідного критерія, буде використаний лінійний регресійний аналіз. Чим більший коефіцієнт лінійної регресії – тим більший вплив одного критерія на інший.

Щоб підтверити або спростувати гіпотезу про наявність опосередкованого впливу батьківського ставлення на девіантну поведінку підлітка через вплив на самоставлення та тривожність, ми використовували коефіцієнт множинної регресії.

В разі якщо при простій парній регресії показники самоставлення і тривожності виявляться значущими, а при множинному аналізі з додаванням показників батьківського ставлення (по одному) втратять свою значущість або ж значення Бета-коефіцієнту значуще знизиться, ми можемо заявляти про наявну медіацію.

Аналіз проводився за допомогою програми Jamovi [46, 41].

2.3.7. Порівняльний аналіз за допомогою критерія Манна-Уїтні.

В рамках всього нашого дослідження будуть вивчені індивідуальні особливості підлітків, схильних до девіантної поведінки, вибірка вивчатиметься як одна група. Проте дану групу можна розділити на дві підгрупи за місцем проживання. Перші 20 опитуваних проживають в Київській області, м. Біла Церква, а останні 20 – в селищі міського типу Новопокровка Чугуївського району Харківської обл., що знаходиться в зоні бойових дій.

Для дослідження був обраний статистичний критерій Мана-Уїтні, так як він дозволяє оцінити розбіжності між двома вибірками по кількісно виміряемому рівню критерія при малих вибірках. Аналіз проводився за допомогою програми Jamovi [46, 41]

Висновки до розділу 2

Метою дослідження є аналіз психологічних особливостей підлітків, схильних до девіантної поведінки, визначення особливостей батьківського

виховання, притаманні батькам дітей, поведінка яких відхиляється. Перевірити наявність зв'язку між недоліками батьківського виховання та девіантною поведінкою дітей, а також дослідити наявність опосередкованого впливу особливостей батьківського ставлення на девіантну поведінку через критерії самоствавлення та рівень тривожності.

Для дослідження була сформована вибірка з 40 підлітків, 20 з яких живуть у м. Біла Церква, Київської області, а інші 20 проживають в смт. Новопокровка Харківської області. Також в дослідження прийняли участь 40 матерів підлітків (у випадку, коли матір відсутня, в опитуванні приймали участь бабусі, що виконують роль опікуна).

В роботі були використані наступні методики: тест на схильність до девіантної поведінки СПД, тест на виявлення рівнів тривожності, опитувальник самоствавлення, методика PARI.

Серед використаних статистичних методів можна відмітити кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта Пірсона, лінійний та множинний регресійний аналізи та порівняльний аналіз за допомогою U-критерія Манна-Уїтні.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

3.1. Аналіз результатів дослідження за методикою «Схильність до девіантної поведінки»

За результатами проведеного дослідження виявлено, що у 25 підлітків (62,5%) відсутні ознаки соціально-психологічної дезадаптації. Відповідно у 37,5% виявилася легка форма соціально-психологічної дезадаптації. У 5% - легка форма деліквентної поведінки – ситуативно може проявлятися антисоціальна поведінка, що загрожує соціальному порядку та суперечить правовим нормам, у 30% - легка форма адиктивної поведінки – ситуативна схильність до вживання субстанцій для зміни свідомості, в тому числі алкоголю і тютюну або ж до фіксації на певних видах діяльності, що супроводжується розвитком інтенсивних емоцій. У 27,5% присутні легкі прояви агресивної поведінки та у 7,5% присутні ознаки аутоагресивної поведінки, що може проявлятися у ситуативній схильності до нанесення собі шкоди або фізичної болі. Можна підсумувати, що у всіх цих респондентів виявлена ситуативна схильність до відповідних форм девіантної поведінки. Лише в одного підлітка (2,5%) була виявлена сформована модель агресивної поведінки. В поведінці такої людини спостерігається ворожість, негативізм, вербальна та фізична агресія, що направлена на оточуючих, мстивість.

Наглядно результати показані на рисунку 1.

64% учнів з легкою формою соціально-психологічної дезадаптації притаманна комбінація форм девіантної поведінки (адиктивна і агресивна, деліквентна і агресивна, адиктивна і аутоагресивна тощо)

Також, варто зазначити, що в другій підгрупі респондентів (21-40) частота проявів девіантної поведінки вища на 5% (20% від загальної кількості, порівняно із 15% у першій підгрупі).

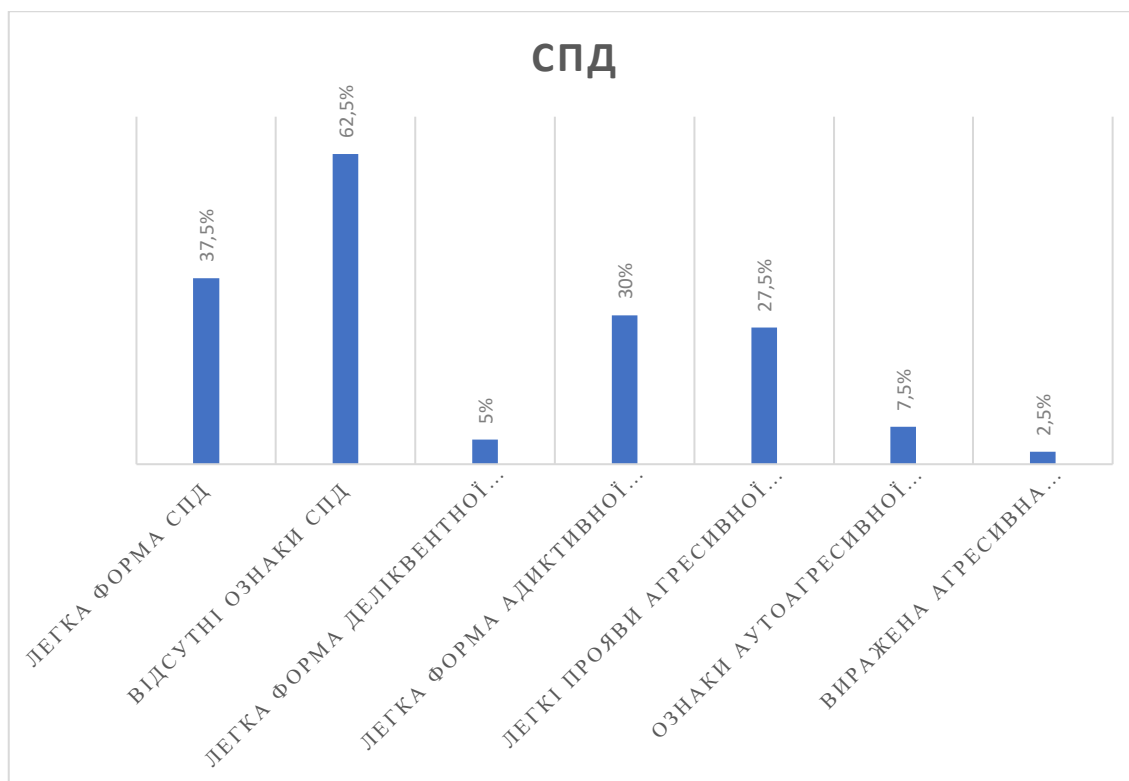

Рисунок 1. Розподіл результатів дослідження проявів соціально-психологічної дезадаптації

3.2. Аналіз результатів дослідження наявного рівня тривожності у підлітків

За результатами дослідження рівня тривожності встановлено, що за індексом «Загальна тривожність» переважна більшість учнів мають дуже високий, високий та помірно підвищений рівень тривожності – у сумі 77,5% респондентів. Нормальний рівень тривожності мають 22,5% (Таблиця 2).

Аналізуючи результати по кожному виду тривожності окремо, можна було визначити, що найвищим показником для респондентів були «самооціночна тривожність» та «міжособистісна тривожність» - у 25% респондентів спостерігався високий або дуже високий рівень по кожному з критеріїв.

Детальні результати можна побачити на діаграмах (рисунок 2, рисунок 3, рисунок 4, рисунок 5).

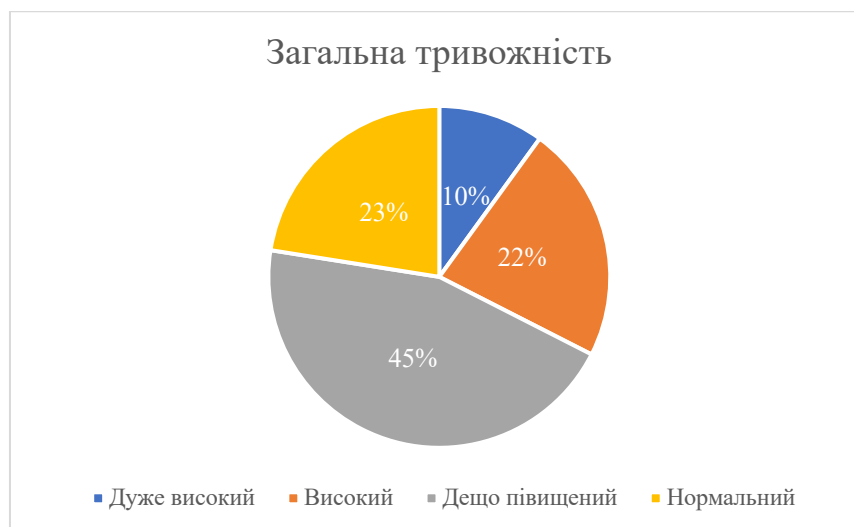

Рисунок 2. Розподіл результатів дослідження загальної тривожності за рівнями

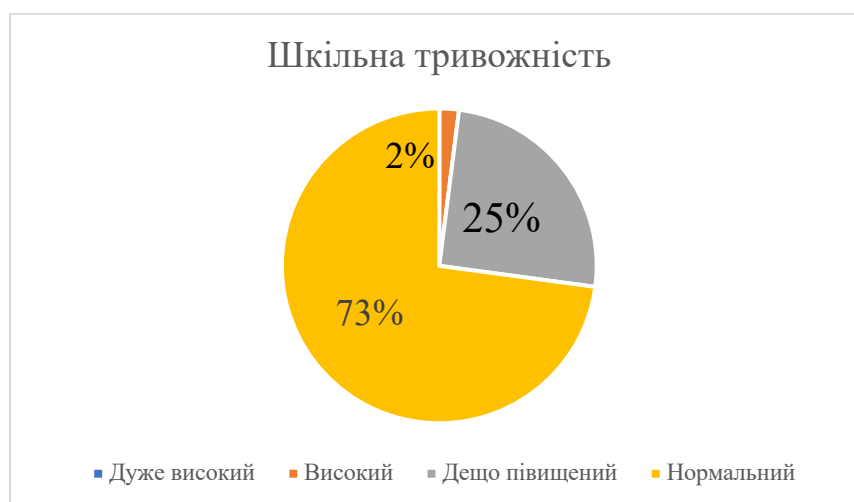

Рисунок 3. Розподіл результатів дослідження шкільної тривожності за рівнями

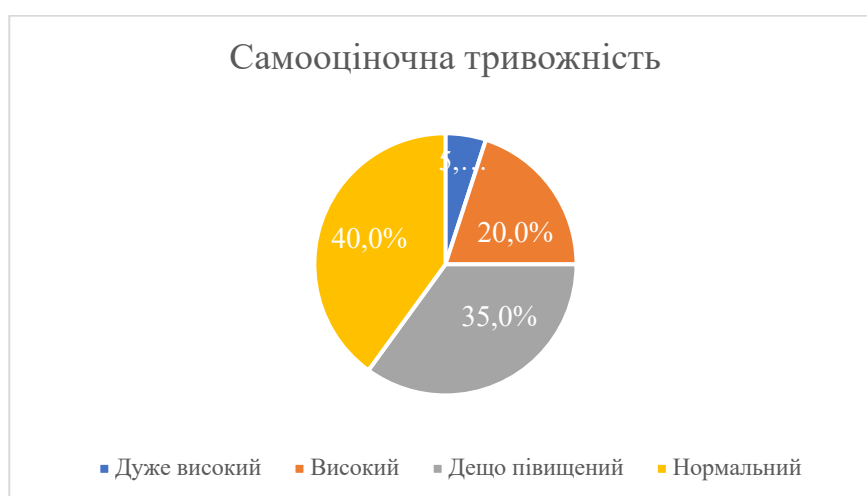
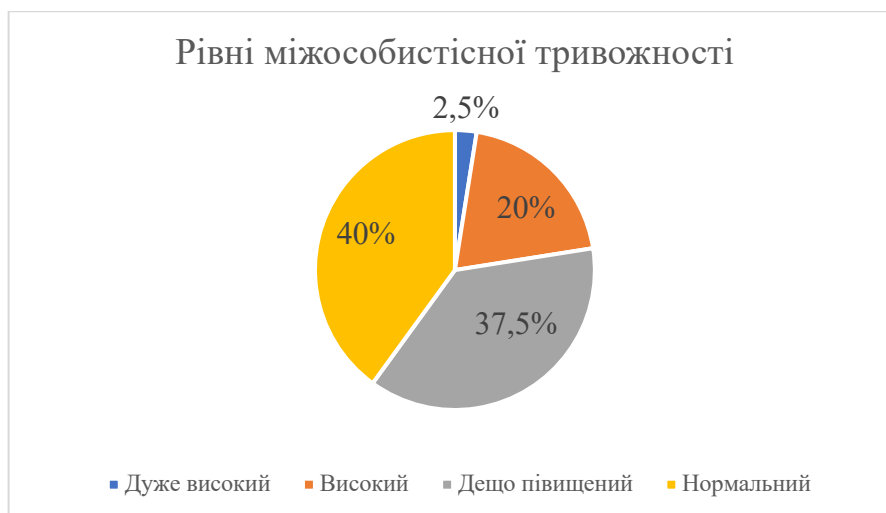

Рисунок 4. Розподіл результатів дослідження самооціночної тривожності за рівнями

Малюнок 5. Розподіл результатів дослідження міжособистісної тривожності за рівнями

3.3. Аналіз результатів дослідження самоствавлення підлітків

За результатами опитування в глобальному плані самоствавлення 70% підлітків виявили високий рівень самоствавлення, що свідчить про їх недиференційоване почуття «за» і «проти» самих себе. У 25% глобальне ставлення на середньому рівні, і тільки троє респондентів (10%) показали низький рівень ставлення до себе в цілому. В цих людей можуть виникати труднощі із самоідентифікацією, побудовою Я-концепції, а як наслідок можуть виникати порушення механізмів соціалізації, загальна невдоволеність собою і життям, нестабільність самооцінки, що в свою чергу виступають сприятливими умовами для виникнення девіантної поведінки.

Важливими шкалами в нашому дослідженні були шкала самоповаги і шкала аутосимпатії. За шкалою самоповаги 10% молодих людей показали низький результат, та 20% - середній. Тобто 30% опитуваних підлітків не мають достатньої внутрішньої послідовності. В них недостатньо розвиненим є аспект самоствавлення, котрий в емоційному та змістовному плані об'єднує віру у власні сили та здібності, самостійність, адекватну оцінку своїх можливостей, здатність контролювати власне життя та здатність бути послідовним, розуміти самого себе.

За шкалою аутосимпатії 12,5% респондентів виявили низькі показники та ще 30% - середні. Це може говорити про ворожість даних підлітків до власного «Я». Ця шкала про схвалення себе в цілому, про позитивну самооцінку. Низькі показники говорять про зворотне – низьку самооцінку, схильність до самообвинувачення. Такі

люди схильні відчувати негативні емоції по відношенню до самих себе – роздратування, презирство. Вони також часто схильні до самобичування.

Все ж, варто зауважити, що всі респонденти, що мали низькі або середні показники за шкалою аутосимпатії мали відповідні середні або низькі результати за шкалою самоповаги. Проте не всі опитувані із низьким та середнім результатом за шкалою самоповаги показали невисокі бали за шкалою аутосимпатії. Це говорить нам про те, що підлітки низькою самооцінкою, що не схвалюють власну поведінку, презирають себе не можуть виявляти повагу до «таких» себе. Проте низька оцінка своїх можливостей або слабка віра в свої сили або нерозуміння себе не є детермінантами низького рівня аутосимпатії.

3.4. Аналіз результатів опитування за методикою PARI

Наступною не менш важливою методикою для вивчення ролі батьківського виховання у формуванні девіантної поведінки була методика PARI.

За результатами опитування виявилось, що більшість батьків 55% мають емоційний контакт з їх дітьми на середньому рівні, 35% показали високі результати і лише в 4х опитуваних (10%) емоційний контакт на критично низькому рівні.

Наше дослідження показало, що більше половини батьків (65%) тримають надмірну емоційну дистанцію, з них 17,5% показали високий рівень і 47,5% - середній.

По шкалі «Надмірна концентрація на дитині» респонденти в більшості своїй показали середні або високі результати (62,5%), тільки 15 респондентів (37,5%) виявили нормальні показники. Це може бути пов'язано із поточною вкрай нестабільною ситуацією в країні, великим бажанням захистити та оберігати дитину та викликаною цим самим гіперопікою.

Більш наглядно результати можна побачити на малюнку 6.

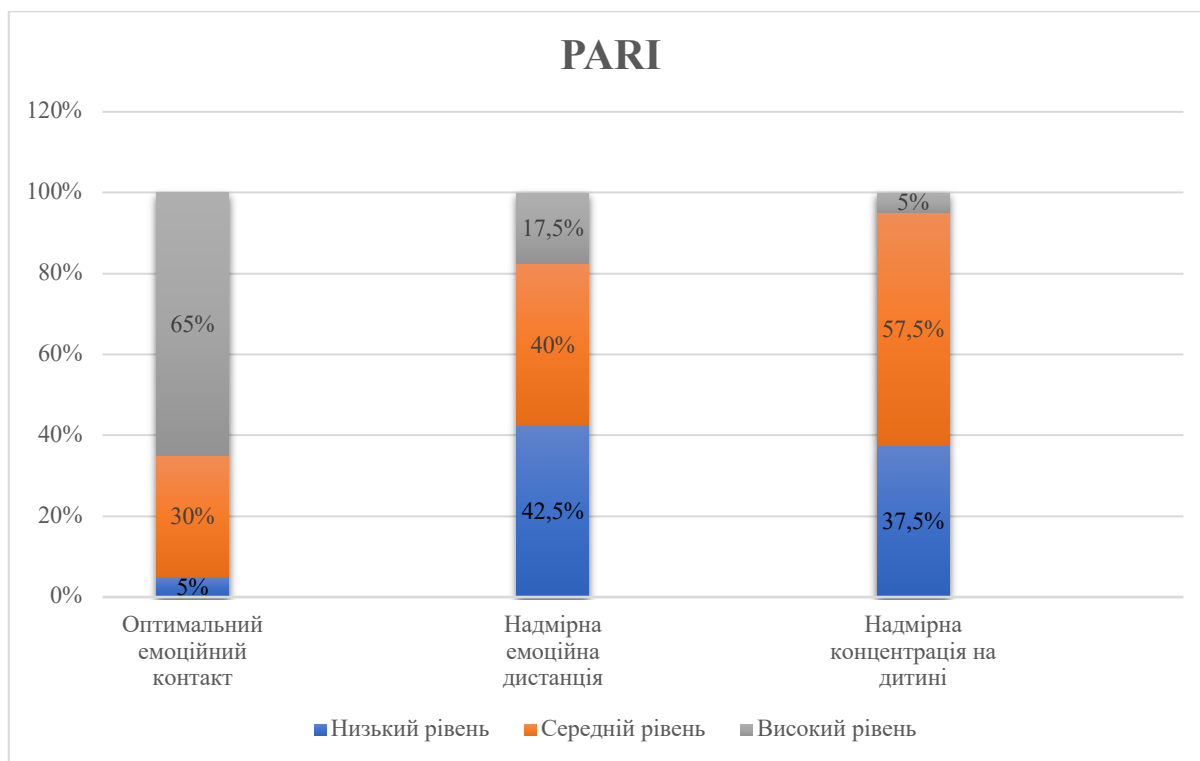

Рисунок 6. Рівні Розподіл результатів дослідження особливостей батьківського ставлення за методикою PARI за рівнями

Для того, щоб розуміти повну картину сімейної ситуації, в дослідженні було враховано такі шкали як: сімейні конфлікти та байдужість чоловіка.

7 респондентів (17,5%) виявили тенденцію до конфліктів у сім'ї, а ще 12,5% (5 опитуваних) відмітили байдужість чоловіка до сімейних справ та виховання дітей. Тут варто зазначити, що наявність сімейних конфліктів та байдужість чоловіка були виявлені виключно у респондентів з середніми або високими показниками по шкалі надмірної емоційної дистанції та надмірної концентрації на дитині.

Вивчивши та зіставивши результати по всім чотирьом методикам, виявилось, що 80% підлітків, що схильні до проявлення девіантної поведінки ситуативно та загалом, стикаються із проблемами у сімейних відносинах. В таких сім'ях недостатньо відсутній емоційний контакт, батьки тримають надмірну емоційну дистанцію або ж занадто сильно сконцентровані на дитині, поширені сімейні конфлікти (в 53% випадків), спостерігається байдужа позиція голови сімейства (в 33% респондентів з проявами поведінки, що відхиляються).

В 60% підлітків, схильних до девіантної поведінки показник глобального самоствалення знаходиться на середньому рівні або нижче (у 20% низький показник).

По шкалі самоповаги 67% молодих людей з порушенням поведінки мають низький або наближений до низького результат.

60% мають проблеми із аутосимпатією.

Для глибшого розуміння досліджуваного питання була зроблена зведена таблиця з результатами респондентів, проявивших схильність до девіантної поведінки, по усім методикам. (Додаток И)

Із додатку И можемо побачити, що майже у всіх підлітків з проявами девіантної поведінки спостерігаються низькі показники по шкалам інших методик (глобальне самоствалення, самоповага, аутосимпатія, емоційний контакт з матір'ю, надмірна емоційна дистанція, надмірна концентрація матері на дитині, рівні тривожності). Для того щоб довести або спростувати наявність зв'язку було проведено кореляційний аналіз та аналіз за методом множинної регресії.

3.5. Кореляційний аналіз рівнів прояву різних типів девіантної поведінки та особливостей батьківського ставлення, рівнів тривожності та рівнів самоствалення.

Для дослідження взаємозв'язку рівня прояву видів девіантної поведінки з особливими типами батьківського ставлення був використаний коефіцієнт кореляції Спірмена (Таблиця 1). Підрахунок результатів здійснювався за допомогою програми Jamovi [47]. Результати наведені в таблицях 1, 2, 3, 4.

Із табл. 1 бачимо, що існує статистично значущий кореляційний зв'язок між деліквентною поведінкою та рівнем прояву надмірної концентрації на дитині (Spearman's rho = 0,435) при $p < 0,01$, а також сімейними конфліктами (Spearman's rho = 0,554) при $p < 0,01$. Високий рівень значущості говорить про високу достовірність отриманих нами результатів, проте наявна значуща кореляція є доволі слабкою.

Кореляційна матриця рівнів прояву девіантної поведінки та особливостей сімейного ставлення

		Деліквентна поведінка	Адиктивна поведінка	Агресивна поведінка	Аутоагресивна поведінка	Оптим. емоц. контакт	Надм. емоц. дистанція	Нам. концентрація на дитині	Сімейні конфлікти	Байдужість чоловіка
Делікв. поведінка	Rho Спірмена									
	р-значення									
Адикт. поведінка	Rho Спірмена	0,016		0,428*						
	р-значення	0,924		0,002						
Агрес. поведінка	Rho Спірмена	0,555**	0,492*							
	р-значення	<0,001	0,001							
Аутоагресивна поведінка	Rho Спірмена	0,211	0,177	0,400*						
	р-значення	0,191	<0,001	0,011						
Оптим. емоц. контакт	Rho Спірмена	-0,269	0,741**	0,511**	-0,201					
	р-значення	0,094	<0,001	<0,001	0,213					
Надм. емоц. дистанція	Rho Спірмена	0,310	0,636**	0,442*	0,280	0,569**				
	р-значення	0,052	<0,001	0,004	0,080	<0,001				
Надм. концентр. на дитині	Rho Спірмена	0,435*	0,536**	0,682**	0,330*	0,588**	0,630**			
	р-значення	0,005	<0,001	<0,001	0,038	<0,001	<0,001			
Сімейні конфлікти	Rho Спірмена	0,554**	0,192	0,746**	0,343*	-0,320	0,298	0,457*		
	р-значення	<0,001	0,234	<0,001	0,030	0,044	0,062	0,003		
Байдужість чоловіка	Rho Спірмена	0,104	0,468*	0,295	0,387*	0,420**	0,451*	0,358*	0,321*	
	р-значення	0,525	0,002	0,065	0,014	0,007	<0,004	0,014	0,043	

Примітка: * - $p < 0,05$, ** - $p < 0,01$, *** - $p < 0,001$

Також, можемо відмітити, що існує статистично значущий зв'язок між адиктивною поведінкою та та намірною емоційною дистанцією (Spearman's rho = 0,636) та надмірною концентрацією на дитині (Spearman's rho = 0,536), а також зворотній кореляційний зв'язок з наявністю оптимального емоційного контакту

(Spearman's rho = -0,741) Також присутній кореляційний зв'язок між рівнями байдужості чоловіка та рівнями прояву адиктивної поведінки (Spearman's rho = 0,468) при $p < 0,01$.

Високий рівень значущості говорить про високу достовірність отриманих нами результатів, але сила кореляційних зв'язків між ознаками середня (оптимальний емоційний контакт, надмірна емоційна дистанція, намірна концентрація на дитині та рівні прояву адиктивної поведінки) або близька до середньої (рівні байдужості чоловіка та рівні прояву адиктивної поведінки).

Судячи з таблиці 1 можемо сказати, що існує статистично значущий кореляційний зв'язок між агресивною поведінкою та надмірною концентрацією на дитині (Spearman's rho = 0,682), сімейними конфліктами (Spearman's rho = 0,746), між рівнями прояву агресивної поведінки та намірною емоційною дистанцією (Spearman's rho = 0,442) та зворотній кореляційний зв'язок між рівнями прояву агресивної поведінки та рівнями оптимального емоційного контакту (Spearman's rho = -0,511)

Високий рівень значущості говорить про високу достовірність отриманих нами результатів, значення кореляції вище середнього.

Результати аналізу також показали, що існує статистично значущий кореляційний зв'язок між аутоагресивною поведінкою та надмірною концентрацією на дитині (Spearman's rho = 0,391), рівнем прояву адиктивної поведінки та рівнем прояву надмірної концентрації на дитині (Spearman's rho = 0,330), сімейними конфліктами (Spearman's rho = 0,343) та байдужістю чоловіка (Spearman's rho = 0,387) при $p < 0,05$

Високий рівень значущості говорить про високу достовірність отриманих нами результатів, проте наявна кореляція є слабкою, або тільки наближеною до середньої (у випадку рівнів прояву байдужості чоловіка та рівнів прояву аутоагресивної поведінки).

Можемо зробити висновок, що найсильніший зв'язок спостерігається між агресивною поведінкою та сімейними конфліктами, а також адиктивною поведінкою і відсутністю оптимального емоційного контакту ($>0,7$). Трохи нижчими є показники сили кореляційних зв'язків між агресивною поведінкою та надмірною

емоційною дистанцією, між деліквентною поведінкою та сімейними конфліктами і надмірною концентрацією на дитині, а також між адиктивною поведінкою та надмірною концентрацією на дитині, надмірною емоційною дистанцією та байдужістю чоловіка.

Дослідивши наявність кореляційних зв'язків між рівнями самоствавлення та рівнями прояву типів девіантної поведінки, маємо наступні результати (Таблиця 2).

Найбільш сильним є зворотний кореляційний зв'язок між глобальним самоствавленням та адиктивною поведінкою (Spearman's rho = -0,624), а також між аутоагресивною поведінкою та аутосимпатією (r Perason = -0,683) при значущості $p < 0,001$, що говорить про високу достовірність результатів.

Зв'язок середньої сили спостерігається також між агресивною поведінкою та глобальним самоствавленням (Spearman's rho = -0,443), агресивною поведінкою та аутосимпатією (Spearman's rho = -0,492) при $p < 0,01$.

Можемо говорити про високу достовірність результатів та відмітити кореляцію між рівнями самоствавлення та рівнями прояву адиктивної поведінки, а також між рівнями прояву аутоагресивної поведінки та рівнями аутосимпатії.

Таблиця 2.

Кореляційна матриця типів девіантної поведінки та особливостей самоствавлення

		Деліквентна поведінка	Адиктивна поведінка	Агресивна поведінка	Аутоагресивна поведінка	Самоствавлення	Самоповага	Аутосимпатія
Делікв. поведінка	Rho Спірмена							
	p-значення							
Адикт. поведінка	Rho Спірмена	-0,016						
	p-значення	0,924						
Агрес. поведінка	Rho Спірмена	0,555** *	0,492**					
	p-значення	<0,001	0,002					
Аутоагресивна поведінка	Rho Спірмена	0,211	0,177	0,400*				
	p-значення	0,191	0,274	0,011				

Самоставлення	Rho Спірмена	-0,207	0,624** *	0,443** *	-0,405**			
	p-значення	0,200	<0,001	0,004	0,009			
Самоповага	Rho Спірмена	-0,086	-0,214	-0,295	0,300	0,383*		
	p-значення	0,597	0,185	0,064	0,060	0,015		
Аутосимпатія	Rho Спірмена	-0,222	-0,280	-0,492**	0,683** *	0,382*	0,452**	
	p-значення	0,169	0,080	0,001	<0,001	0,015	0,003	

Примітка: * - $p < 0,05$, ** - $p < 0,01$, *** - $p < 0,001$

Проаналізувавши кореляційні зв'язки між рівнями прояву різних типів девіантної поведінки та рівнями тривожності підлітків (Таблиця 3), можемо сказати наступне:

Найсильніший зв'язок був виявлений між агресивною поведінкою та міжособистісною тривожністю (Spearman's rho = 0,632), трохи слабшим є зв'язок між адиктивною поведінкою та загальною (Spearman's rho = 0,553) і самооціночною тривожністю (Spearman's rho = 0,585), агресивною поведінкою і самооціночною тривожністю (Spearman's rho = 0,539) та деліквентною поведінкою і міжособистісною тривожністю (Spearman's rho = 0,516).

Між аутоагресивною поведінкою і самооціночною тривожністю наявний слабкий зв'язок.

Таблиця 3.

Кореляційна матриця для типів девіантної поведінки та рівнів тривожності

		Деліквентна поведінка	Адиктивна поведінка	Агресивна поведінка	Аутоагресивна поведінка	Загальна тривожн.	Шкільна тривожн.	Самооцінчна тривожн.	Міжособистісна тривожн.

Делікв. поведінка	Rho Спірмена								
	p-значення								
Адикт. поведінка	Rho Спірмена	0,016							
	p-значення	-0,924							
Агрес. поведінка	Rho Спірмена	0,555***	0,492**						
	p-значення	<0,001	0,001						
Аутоагресивна поведінка	Rho Спірмена	0,211	0,177	0,400*					
	p-значення	0,191	0,274	0,011					
Загальна тривожн.	Rho Спірмена	0,007	0,553***	0,351	0,192				
	p-значення	0,956	<0,001	0,026	0,235				
Шкільна тривожн.	Rho Спірмена	0,148	0,069	0,166	0,092	-0,067			
	p-значення	0,361	0,672	0,307	0,571	0,682			
Самооцін. тривожн.	Rho Спірмена	0,291	0,585***	0,539** *	0,340*	0,409* *	0,208		
	p-значення	0,068	<0,001	<0,001	0,032	0,009	0,197		
Міжособистісна тривожн.	Rho Спірмена	0,516***	0,188	0,632** *	0,145	0,414* *	0,141	0,284	
	p-значення	<0,001	0,245	<0,001	0,372	0,008	0,386	0,392*	

У підсумку за результатами кореляційного аналізу були отримані наступні результати:

Можемо зробити висновок, що найсильніший зв'язок спостерігається між агресивною поведінкою та сімейними конфліктами, а також адиктивною поведінкою і відсутністю оптимального емоційного контакту ($>0,7$). Трохи нижчими є показники сили кореляційних зв'язків між агресивною поведінкою та надмірною емоційною дистанцією, між деліквентною поведінкою та сімейними конфліктами і надмірною концентрацією на дитині, а також між адиктивною поведінкою та надмірною концентрацією на дитині, надмірною емоційною дистанцією та байдужістю чоловіка.

- Найсильніший зв'язок спостерігається між агресивною поведінкою та сімейними конфліктами, агресивною поведінкою і міжособистісною тривожністю, а також адиктивною поведінкою і відсутністю оптимального емоційного контакту.

- Трохи слабшими є кореляційні зв'язки між між агресивною поведінкою та надмірною емоційною дистанцією, між деліквентною поведінкою та сімейними конфліктами і надмірною концентрацією на дитині, а також між адиктивною поведінкою та надмірною концентрацією на дитині, надмірною емоційною дистанцією та байдужістю чоловіка. Тут також варто вказати зворотний кореляційний зв'язок між глобальним самостваленням та адиктивною поведінкою, а також між аутоагресивною поведінкою та аутосимпатією.
- Середній кореляційний зв'язок був також виявлений між адиктивною поведінкою та загальною і самооціночною тривожністю, агресивною поведінкою і самооціночною тривожністю та деліквентною поведінкою і міжособистісною тривожністю.

Для проведення подальшого аналізу на підтвердження або спростування гіпотези про медіацію ми також провели кореляційний аналіз для показників самоствалення, рівнів тривожності та батьківського ставлення.

Результати наведені в Додатку Д.

Згідно з отриманими даними, найсильніше пов'язані між собою наступні шкали: загальна та самооціночна тривожність із шкалами оптимального емоційного контакту, надмірної емоційної дистанції, надмірної концентрації на дитині та самостваленням, міжособистісна тривожність з сімейними конфліктами та надмірною концентрацією на дитині, самоповага із надмірною концентрацією на дитині та байдужістю чоловіка. Самоствалення також тісно пов'язане із надмірною емоційною дистанцією, емоційним контактом, надмірною концентрацією на дитині, байдужістю чоловіка, та самооціночною тривожністю, в свою чергу самооціночна тривожність пов'язана також із аутосимпатією.

Тож, враховуючи наявність чи відсутність сильних зв'язків із проявами девіантної поведінки, для наступної обробки в рамках аналізу на наявність медіації були обрані наступні критерії: оптимальний емоційний контакт, надмірна концентрація на дитині, надмірна емоційна дистанція, сімейні конфлікти, самоствалення, аутосимпатія, самооціночна та міжособистісна тривожність.

3.6. Лінійний та множинний регресійний аналіз рівнів самоствалення, рівнів тривожності та рівнів прояву особливостей батьківського ставлення для виявлення медіації.

Ми припускали, що низькі показники рівнів тривожності, а також низькі показники рівнів самоствалення є індикаторами проблем батьківського ставлення.

За результатами проведеного раніше кореляційного аналізу, можемо припустити, що батьківське ставлення не тільки прямо пов'язане із рівнями прояву девіантної поведінки, але й може мати опосередкований вплив на девіантну поведінку через самоствалення та тривожність.

Для того, щоб довести або спростувати нашу гіпотезу, були проведені лінійний та множинний регресійний аналізи на виявлення можливої медіації.

За результатами побудови моделі регресійного аналізу рівнів прояву девіантної поведінки і рівнів самоствалення ми виявили статистично важливими є наступні коефіцієнти: регресійні коефіцієнти, що демонструють внесок самоствалення у мінливість адиктивної, агресивної та аутоагресивної поведінки, а також коефіцієнти, що демонструють внесок аутоагресивності у мінливість агресивної та аутоагресивної поведінки. Коефіцієнт детермінації R^2 говорить про частку варіації однієї зі змінних, яка пояснюється розкидом інших змінних. За результатами аналізу доля варіації адиктивної поведінки пояснюється варіацією самоствалення на 38,2%, доля варіації агресивної поведінки пояснюється самостваленням на 24,5%, а оля варіації аутоагресивної поведінки пояснюється варіацією самоствалення на 17,4%.

В свою чергу варіація аутоагресивності пояснює варіацію агресивної поведінки на 32,1%, а варіацію аутоагресивної поведінки на 44,2%.

В нашому аналізі ми брали до уваги скоригований R^2 через потенційну проблему «завищення моделі». R^2 , що не є скоригованим часто збільшується при додавання змінних до регресії, навіть коли граничний внесок змінних, що додаються не має статистичної значимості. Це загрожує неправильною інтерпретацією результатів.

В таблиці наведено результати регресійного аналізу (R , R^2 скоригований, Бета-коефіцієнт та p) рівнів самоствалення та рівнів прояву типів девіантної поведінки.

Розрахунки були проведені для кожного з показників самоставлення окремо, для зручності вони наведені у зведеній таблиці.

Таблиця 4.

Результати регресійного аналізу типів девіантної поведінки самоставлення та аутосимпатії

		Делікв. поведінка	Адикт. поведінка	Агрес. поведінка	Аутоагресивна поведінка
Самоставлення	R	0,262	0,631	0,514	0,442
	R ² скориг.	4,41%	38,20%	24,50%	17,40%
	Бета-коэф.	-0,161	-0,604	-0,398	-0,289
	p	0,102	<0,001	<0,001	0,004
Аутосимпатія	R	0,341	0,311	0,581	0,675
	R ² скориг.	9,31%	7,30%	32,10%	44,20%
	Бета-коэф.	-0,346	-0,492	-0,745	-0,729
	p	0,031	0,051	<0,001	<0,001

Для того, щоб дослідити можливий опосередкований вплив рівнів особливостей батьківського ставлення на рівні прояву девіантної поведінки, ми визначили Бета-коефіцієнт для регресійних моделей. Результати подемонстровані в таблиці 5.

Таблиця 5.

Бета-коефіцієнт при множинній регресії з особливостями батьківського ставлення

	Бета-коэф.	Делікв. поведінка	Адикт. поведінка	Агрес. поведінка	Аутоагрес. поведінка
Самоставлення	Лінійна регр.	-0,161	-0,604	-0,398	-0,289
	+ Опт. Емоц. Контакт	-0,136	-0,279	-0,252	-0,354
	+ Надм. концентр. на дит	-0,010	-0,357	-0,107	-0,221
	+ Надм. емоц. дист.	-0,090	-0,301	-0,233	-0,214
	+ Сімейні конфлікти	-0,040	-0,599	-0,204	-0,216
Аутосимпатія	Лінійна регр.	-0,346	-0,492	-0,745	-0,729
	+ Опт. Емоц. Контакт	-0,314	-0,114	-0,593	-0,761
	+ Надм. концентр. на дит	-0,173	0,062	-0,376	-0,711
	+ Надм. емоц. дист.	-0,279	-0,005	-0,558	-0,677
	+ Сімейні конфлікти	-0,153	-0,397	-0,427	-0,653

Значна зміна Бета-коефіцієнту або втрата значущості при додаванні змінної може говорити про можливу медіацію.

Із наведеної таблиці ми бачимо, що Бета-коефіцієнт глобального самоставлення, як предиктора деліквентної поведінки, під впливом таких факторів як: надмірна концентрація на дитині та сімейні конфлікти втратив свою значущість.

Бета-коефіцієнт глобального самоставлення, як предиктора адиктивної поведінки значно знизився при додаванні змінних «Оптимальний емоційний контакт та «Надмірна емоційна дистанція». Також можемо прослідкувати значне зниження Бета-коефіцієнту критерія самоставлення як предиктора агресивної поведінки під впливом додаткової змінної «Надмірна концентрація на дитині»

Також втратив свою значущість Бета-коефіцієнт аутосимпатії, що виступає предиктором адиктивної поведінки, при додаванні змінної «Оптимальний емоційний контакт», «Надмірна концентрація на дитині» та «Надмірна емоційна дистанція».

В випадку, де аутосимпатія виступає предиктором деліквентної поведінки, Бета-коефіцієнт значуще знизився при додаванні змінної «Сімейні конфлікти»

Наступним кроком було проведено регресійний аналіз для самооціночної і міжособистісної тривожності та різних типів девіантної поведінки. Результати простого парного регресійного аналізу (R, R² скоригований, Бета-коефіцієнт та p) наведені у таблиці 6.

Таблиця 6.

Результати регресійного аналізу типів девіантної поведінки та тривожності

		Делікв. поведінка	Адикт. поведінка	Агрес. поведінка	Аутоагресивна поведінка
Самооцін. тривожн.	R	0,305	0,635	0,652	0,361
	R ² скориг.	6,92%	38,70%	41,00%	10,80%
	Бета-коэф.	1,11	3,59	2,99	1,4
	p	0,056	<0,001	<0,001	0,022
Міжособист. тривожн.	R	0,52	0,186	0,646	0,183
	R ² скориг.	25,10%	0,90%	40,20%	0,80%
	Бета-коэф.	2	1,1	3,13	0,747
	p	<0,001	0,251	<0,001	0,259

В наведеній таблиці можемо побачити, що доля варіації адиктивної поведінки пояснюється варіацією самооціночної тривожності на 38,7%, варіацією самооціночної тривожності на 41% також пояснюється доля варіації агресивної

поведінки. Доля варіації деліквентної поведінки пояснюється варіацією міжособистісної тривожності на 25,1%, також варіацією міжособистісної тривожності пояснюється доля варіації агресивної поведінки на 40,2%.

Для перевірки нашої гіпотези був знову проведений аналіз на наявність медіацій. Для цього ми взяли регресійні пари та розрахували Бета-коефіцієнт із додаванням предикторів особливостей батьківського ставлення. Результати аналізу наведені у таблиці 7.

Таблиця 7.

Бета-коефіцієнт при множинній регресії з особливостями батьківського ставлення

	Бета-коэф.	Делікв. поведінка	Адикт. поведінка	Агрес. поведінка	Аутоагресивна поведінка
Самооціночна тривожність	Лінійна регр.	1,110	3,590	2,990	1,400
	'+ Опт. Емоц. Контакт	1,088	1,483	2,492	1,758
	'+ Надм. концентр. на дит	0,147	2,012	1,465	0,762
	'+ Надм. емоц. дист.	0,814	1,953	2,459	0,747
	'+ Сімейні конфлікти	0,101	3,944	1,601	0,749
Міжособистісна тривожність	Лінійна регр.	2,000	1,100	3,130	0,747
	'+ Опт. Емоц. Контакт	1,990	-0,686	2,560	0,624
	'+ Надм. концентр. на дит	1,600	-0,934	1,950	0,032
	'+ Надм. емоц. дист.	1,850	-0,098	2,618	0,304
	'+ Сімейні конфлікти	0,777	-0,918	-0,425	-3,337

Бета показники окремих рівнів тривожності, що виступали як єдині предиктори типів девіантної поведінки було порівняно із Бета-коефіцієнтами при наявності додаткового предиктору.

Бета-коефіцієнт самооціночної тривожності, як предиктора адиктивної поведінки, значно знизився при додаванні предиктора «Оптимальний емоційний контакт». Також, в якості предиктора агресивної поведінки, він знизився при додаванні предиктора «Надмірна концентрація на дитині». В якості ж предиктора деліквентної поведінки він знизився при додаванні змінних «Надмірна концентрація на дитині» та «Сімейні конфлікти».

Бета-коефіцієнт міжособистісної тривожності, як предиктора адиктивної поведінки, втратив свою значущість при додаванні предиктора «Сімейні

конфлікти», а також значно знизився при додаванні всіх інших змінних, що показують батьківське ставлення.

Значно знизився й бета-коефіцієнт міжособистісної тривожності як предиктора агресивної поведінки при додаванні критерія «сімейні конфлікти».

Також варто відмітити втрату його значущості як предиктора аутоагресивної поведінки при додаванні в модель змінної «Надмірна концентрація на дитині» і значне зниження при додаванні в модель змінних «Сімейні конфлікти» та «Надмірна емоційна дистанція».

В даних випадках ми можемо говорити про наявну медіацію.

Тож множинний регресійний аналіз показав нам наявність опосередкованого впливу особливостей батьківського ставлення на рівні прояву деліквентної, адиктивної, агресивної та аутоагресивної поведінки через вплив на рівні самоствавлення та рівні тривожності.

З цього можемо зробити висновок, що впливаючи на глобальне самоствавлення підлітка, ми можемо скорегувати наявний рівень деліквентної поведінки. Проте впливаючи на такі фактори сімейних відносин як: надмірна емоційна дистанція, надмірна концентрація на дитині та сімейні конфлікти ми не тільки прямо впливаємо на наявні рівні прояву девіантної поведінки, але і опосередковано через вплив на глобальне самоствавлення, що потенційно може бути більш ефективним.

Встановлено, що зв'язок таких особливостей батьківського ставлення як надмірна концентрація на дитині та сімейні конфлікти з деліквентною поведінкою підлітків частково опосередкований самоствавленням.

Глобальне самоствавлення та аутосимпатія частково опосередковують зв'язок між оптимальним емоційним контактом, надмірною емоційною дистанцією та адиктивною поведінкою.

Зв'язок агресивної поведінки та надмірної концентрації на дитині також частково опосередкований самоствавленням.

Було виявлено, що зв'язок адиктивної поведінки та надмірної концентрації на дитині є також частково опосередкованим аутосимпатією.

Аутосимпатія може також виступати посередником у зв'язку деліквентної поведінки та сімейних конфліктів.

Зв'язок адиктивної поведінки та оптимального емоційного контакту частково опосередковується самооціночною та міжособистісною тривожністю. Також міжособистісна тривожність може виступати посередником у зв'язку адиктивної поведінки та всіх вищенаведених особливостей батьківського ставлення: надмірної концентрації на дитині, надмірної емоційної істанції та сімейних конфліктів.

Зв'язок агресивної поведінки та надмірної концентрації на дитині частково опосередкований самооціночною тривожністю.

Часткове опосередкування критерієм міжособистісної тривожності було виявлено у зв'язку агресивної поведінки та сімейних конфліктів.

Зв'язок аутоагресивної поведінки із такими показниками батьківського ставлення як: «Надмірна концентрація на дитині», «Сімейні конфлікти» та «Надмірна емоційна дистанція» також частково опосередкований міжособистісною тривожністю.

3.7. Порівняльний аналіз особливостей прояву девіантної поведінки підлітків, їх індивідуальних особливостей та особливостей батьківського виховання за географічною наближеністю до лінії фронту.

В сучасних реаліях, під час воєнних дій, питання впливу географічного розташування на розвиток індивідуальних особливостей дітей та підлітків, а також розвиток девіантної поведінки викликає науковий інтерес.

В рамках всього нашого дослідження були вивчені індивідуальні особливості підлітків, схильних до девіантної поведінки, вибірка вивчалася як одна група. Проте дану групу можна розділити на дві підгрупи за місцем проживання. Перші 20 опитуваних проживають в Київській області, м. Біла Церква, а останні 20 – в селищі міського типу Новопокровка Чугуївського району Харківської обл.

Для дослідження був обраний статистичний критерій Мана-Уїтні, так як він дозволяє оцінити розбіжності між двома вибірками по кількісно вимірюемому рівню критерія при малих вибірках.

Результати дослідження (Додаток Е) показали досить великі значення коефіцієнту статистичної значимості помилки p по кожному критерію, що говорить про відсутність розбіжностей між вибірками.

Тож, можемо зробити висновок, що географічна близькість до лінії фронту не має значимого впливу на прояви девіантної поведінки, рівень тривожності, самоствалення підлітків та особливості батьківського ставлення.

Варто зазначити, що, можливо, для такого дослідження необхідна набагато більша вибірка, а також лонгітюдний метод для відстеження динаміки змін.

Висновки до розділу 3

В рамках нашого дослідження були вивчені прояви девіантної поведінки у середньостатистичній вибірці підлітків, звичайних молодих людей, що навчаються в школах. І хоч в більшості не було виявлено вираженої соціально-психологічної дезадаптації, все ж більше ніж половина опитуваних проявила її легку форму, що означає ситуативну схильність до девіантної поведінки.

1. Вивчивши індивідуально-психологічні якості підлітків, виявилось що такі підлітки часто стикаються з проблемами у сімейних відносинах (частково або повністю відсутній оптимальний емоційний контакт з дитиною, присутні конфлікти, батьки тримають надмірну емоційну дистанцію або ж надмірно сконцентровані на своїй дитині), мають підвищений рівень тривожності (дуже високий, високий та помірно підвищений рівень загальної та самооціночної тривожності) та навпаки низький рівень самоствалення (майже половина підлітків не схвалюють себе в цілому, мають низьку самооцінку та схильність до самообвинувачення, такі діти часто відчувають гнів та роздратування по відношенню о самого себе і, як наслідок, можемо отримати нестабільність самооцінки та загальну невдоволеність життям, що є сприятливою умовою для розвитку девіантної поведінки)

2. Більш детальний аналіз зв'язків показав, що адиктивна поведінка найбільше пов'язана із батьківським ставленням (відсутністю оптимального емоційного контакту, надмірною концентрацією на дитині та надмірною емоційною дистанцією). Також варто відмітити її зв'язок із такими індивідуально-психологічними особливостями як глобальне самоствалення та самооціночна тривожність.

В свою чергу, агресивна поведінка теж виявилась пов'язана із батьківським ставленням – надмірною концентрацією на дитині та сімейними конфліктами. Також вона тісно пов'язана із міжособистісною тривожністю. Менш тісні зв'язки агресивної поведінки були виявлені із самоставленням та аутосимпатією.

Аутоагресивна поведінка тісно пов'язана із аутосимпатією.

Деліквентна поведінка пов'язана із сімейними конфліктами та міжособистісною тривожністю.

3. Перевіряючи гіпотезу дослідження про можливу наявну медіацію, було проведено лінійний та множинний регресійний аналіз для показників самоставлення та рівнів тривожності, як для предикторів рівнів прояву типів девіантної поведінки.

Порівнявши показники Бета-коефіцієнту при звичайній лінійній регресії та за наявності додаткового предиктора, ми виявили наявність опосередкованого впливу особливостей батьківського ставлення на рівні прояву деліквентної, адиктивної, агресивної та аутоагресивної поведінки через вплив на рівні самоставлення та рівні тривожності.

Встановлено, що зв'язок таких особливостей батьківського ставлення як надмірна концентрація на дитині та сімейні конфлікти з деліквентною поведінкою підлітків частково опосередкований самоставленням і аутосимпатією.

Глобальне самоставлення, аутосимпатія, самооціночна та міжособистісна тривожність частково опосередковують зв'язок між оптимальним емоційним контактом, надмірною емоційною дистанцією, надмірною концентрацією на дитині та адиктивною поведінкою.

Зв'язок агресивної поведінки та надмірної концентрації на дитині також частково опосередкований самоставленням.

Зв'язок адиктивної поведінки та батьківського ставлення частково опосередковується самооціночною та міжособистісною тривожністю.

Зв'язок аутоагресивної поведінки із такими показниками батьківського ставлення як: «Надмірна концентрація на дитині», «Сімейні конфлікти» та «Надмірна емоційна дистанція» також частково опосередкований міжособистісною тривожністю.

4. Порівняльний аналіз показав, що географічна близькість до лінії фронту не має значимого впливу на прояви девіантної поведінки, рівень тривожності, самоствалення підлітків та особливості батьківського ставлення.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз проблеми девіантної поведінки підлітків показав, що дана тема має високий потенціал для майбутніх досліджень. Маючи на меті розробку ефективних методик корекції девіантної поведінки підлітків, вчені сперечаються - які ж з факторів мають найбільший вплив на прояв поведінки, що відхиляється: соціальні, соціально-психологічні чи суто психологічні. Вивчивши наукову літературу, ми виявили, що комплексний підхід у роботі із девіантними підлітками буде найбільш ефективним. Тож, в нашій роботі ми досліджували як психологічні особливості підлітків, так і соціально-психологічні умови їх розвитку.

2. Вивчивши індивідуально-психологічні якості підлітків, виявилось що такі підлітки часто стикаються з проблемами у сімейних відносинах (частково або повністю відсутній оптимальний емоційний контакт з дитиною, присутні конфлікти, батьки тримають надмірну емоційну дистанцію або ж надмірно сконцентровані на своїй дитині), мають підвищений рівень тривожності (дуже високий, високий та помірно підвищений рівень загальної та самооціночної тривожності) та навпаки низький рівень самоствавлення (майже половина підлітків не схвалюють себе в цілому, мають низьку самооцінку та схильність до самообвинувачення, такі діти часто відчувають гнів та роздватування по відношенню о самого себе і, як наслідок, можемо отримати нестабільність самооцінки та загальну невдоволеність життям, що є сприятливою умовою для розвитку девіантної поведінки)

3. Встановлено статистично значущі зв'язки між девіантною поведінкою, батьківським ставленням, тривожністю та самоствавленням підлітків, а саме: адиктивна поведінка найбільше пов'язана із відсутністю оптимального емоційного контакту, надмірною концентрацією на дитині та надмірною емоційною дистанцією. Також варто відмітити її зв'язок із глобальним самоствавленням та самооціночною тривожністю. Агресивна поведінка теж виявилась пов'язана із батьківським ставленням – надмірною концентрацією на дитині та сімейними конфліктами. Також вона тісно пов'язана із міжособистісною тривожністю. Менш тісні зв'язки агресивної поведінки були виявлені із самоствавленням та аутосимпатією. Аутоагресивна поведінка тісно пов'язана із аутосимпатією.

Деліквентна поведінка пов'язана із сімейними конфліктами та міжособистісною тривожністю.

4. Визначено, що зв'язок показників батьківського ставлення з проявами девіантної поведінки є опосередкованим самоставленням, аутосимпатією, міжособистісною та самооціночною тривожністю.

5. Відсутні статистично значущі розбіжності у проявах девіантної поведінки, самоставленні, рівнях тривожності та особливостях батьківського ставлення між двома групами підлітків, що мешкають у зоні бойових дій та поза нею.

Основні положення роботи можуть сприяти науковій розробці проблеми індивідуально-психологічних та соціально-психологічних особливостей підлітків, схильних до девіантної поведінки, доповнюючи наукові знання та сприяючи використанню їх для розробки комплексних методів корекції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Моральність особистості у психологічному ракурсі. *Філософ. і соціолог. думка*. 2006. №3. С.172-184.
2. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. К.: МАУП, 2001. 96 с
3. Боришевський М.Й. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості. *Психологія і суспільство*. 2017. № 4. С.119-126.
4. Вольнова Л.М. Зміст і напрями соціально-педагогічної профілактики девіантних проявів у поведінці важковиховуваних підлітків. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2015. №3. С.60-70.
5. Вольнова Л.М. Методичні рекомендації щодо психолого-педагогічної роботи з важковиховуваними неповнолітніми. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2017. 43 с.
6. Вольнова Л.М. Особливості середовища великого міста як чинника соціалізації/десоціалізації сучасної молоді. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2018. №3. С.23-31.
7. Говорун Т.В. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Академія, 2004. С.198-250.
8. Дакуша Л.М., Адамович О.В. Взаємозв'язок схильності до еструктивної поведінки та емоційного інтелекту підлітків / Л.М. Дакуша // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2021. – Випуск 4. – С.77-84.
9. Данченко І.О. Профілактика девіантної поведінки школярів у навчально-виховному процесі: дис. ... канд. пед. наук.: 13. 00. 07. Київ, 2006. 350 с.
10. Джонсон Д. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2011. 288 с.
11. Кадишева Л. Б. Психологічні детермінанти почуття власної гідності / Л. Б. Кадишева // Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – 2011

12. Караман О.Л. Моделювання реабілітаційної роботи з підлітками, схильними до агресивної поведінки, в умовах реабілітаційного центру. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2014. №1. С.72-88.

13. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3-х т. Том II. Основи родинного виховання. Івано-Франківськ, 2006. 288 с.

14. Козубовська І. В. Агресивність як форма прояву дезадаптації дітей. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І.В.Козубовська. Ужгород: Говерла, 2016. Вип.26. С.101-103

15. Козубовська І. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування. Ужгород: Патент, 2013. 195 с.

16. Коновальчук І. М. Особливості конфліктної взаємодії батьків з молодшими школярами: експериментальне дослідження // Актуальні проблеми психології. Том 3: Консультативна психологія і психотерапія: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України /за ред. Максименка С. Д., Кісарчук З. Г. – Ніжин: Міланік, 2010. – Вип. 5.– С. 192 - 205.

17. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2015. № 1. С.84-93.

18. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2013. 128 с.

19. Леус Е. Д. Особливості поширеності девіантної поведінки у підлітків міського та сільського середовища / Е.Д. Леус, П.І. Сидоров, А.Г. Соловійов. - К: Тарту, 2009. - 213 с.

20. Линник Л.М. Соціально-педагогічна діагностика як умова успішної профілактики негативних проявів у поведінці неповнолітніх. *Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (Ялта, 5-7 квітня 2007 р). [Зб. статей]. Вип. 3. Ч 1.* Ялта: КДУ, 2007. С.195-201.

21. Максименко С. Д. Загальна психологія: [підручник]. 2-ге вид., переробл. і доп. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.

22. Максимова Н. Ю. Безпека життєдіяльності: соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії: навч. посібник. Київ: Либідь, 2006. 328 с.
23. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посіб. Київ: ВПУ «Київський ун-т», 2002. 308 с.
24. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічні аспекти проблем насильства. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 337 с.
25. Манілов І.Ф. Визначення рівня сугестивності соціально дезадаптованих підлітків. *Психологічні критерії соціальної дезадаптації дитини: колективна монографія*. Київ: Педагогічна думка, 2019. С.49-61.
26. Міщик Л.І. Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.; Запоріж. держ. ун-т. Запоріжжя, 2011. 106 с.
27. Мураненко К.Ю. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. Всеукраїнська науково-практична конференція "Наука. Студенство. Сучасність" – 18 с.
28. Мураненко К.Ю. Роль сім'ї у формуванні девіантної поведінки дитини. *Psychological journal*, №3 (23), 2019 13 с.
29. Оржеховська В. Превентивна педагогіка: навч. посіб. Черкаси: Вид-во Чабаненко Ю., 2007. 284 с.
30. Парфанович І.І. Система попередження і подолання девіантної поведінки дівчат: монографія. Тернопіль: ТНПУ, 2012. 367 с.
31. Підласий І.П. Корекція девіантної поведінки школярів: Експериментальні матеріали. Черкаси: ЧДГУ, 2012. 44 с.
32. Платонова О. Г., Дрижак Т. І. Причини виникнення і форми прояву агресивної поведінки у підлітків в умовах воєнного стану
33. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків: Прапор, 2009. 672 с.
34. Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток. Навчальний посібник із психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків. 2-ге вид. К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. 270 с.

35. Тарновська О.С. Девіантна поведінка підлітків і превентивна робота: навч.-метод. посіб. Ч.1. Чернівці: Рута, 2013. 82 с.
36. Федорченко Т.Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект: монографія. Черкаси: [Чабаненко Ю. А.], 2011. 492 с.
37. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навч.-метод. посіб. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 192 с.
38. Шефер Е. С., Белл Р. К. Методика PARI (Parental Attitude research instrument) [Електронний ресурс] / Е. С. Шефер, Р. К. Белл // - Режим доступа : <http://um.co.ua/3/3-2/3-21313.html>
39. Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Reviews Psychology*, 52, 1-20. 10.1146/annurev.psych.52.1.1
40. Bowlby J., *Attachment and love*, Hogarth, London 1969
41. Fox, J., & Weisberg, S. (2020). *car: Companion to Applied Regression*. [R package]. URL: <https://cran.r-project.org/package=car>.
42. Glueck S., Glueck E. *Physique and delinquency*. New York: Harper, 1950. 211p.
43. Hill J. P. *Understanding early adolescence: a framework*. Carrboro, NC:
44. Koch R. & Koch K. J. *Understanding the mentally retarded child: a new approach*. New York: Random House. 1985. 313 p.
45. Schaffer, H.R., Emerson P.E., *The development of social attachments in infancy*, *Monographs of the Society in Child Development*, vol. 29(3), Serial 94
46. The jamovi project (2022). *jamovi*. (Version 2.3) [Computer Software]. URL: <https://www.jamovi.org>.

АНОТАЦІЯ

Різун Анна Валеріївна. Психологічні особливості підлітків, схильних до девіантної поведінки. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття магістерського рівня вищої освіти за спеціальністю 053 – Психологія (Галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2023.

У кваліфікаційній роботі представлено теоретичне узагальнення та емпіричне підтвердження гіпотези, що існує певна залежність між особистісними характеристиками підлітків та рівнем проявів девіантної поведінки.

Для дослідження була зроблена вибірка учнів віком 15-16 років. Вона становить 40 підлітків, з яких 24 хлопців і 16 дівчат.

В результаті дослідження виявлено сильний зв'язок між девіантною поведінкою підлітків, особливостями батьківського ставлення та їх індивідуальними особливостями. Батьківське ставлення та індивідуальні психологічні особливості підлітків також взаємопов'язані. При цьому зв'язок девіантної поведінки та батьківського ставлення частково опосередкований самоставленням підлітка та його рівнем тривожності.

Географічна близькість респондентів до лінії фронту не має статистично значимого впливу на прояви девіантної поведінки, рівень тривожності, самоставлення підлітків та особливості батьківського ставлення.

Перспективою наших подальших досліджень буде створення та апробація відповідної психокорекційної програми.

Ключові слова: **підлітки, девіантна поведінка, агресивна поведінка, тривожність.**

ABSTRACT

Rizun Anna Valeriivna. Psychological characteristics of adolescents prone to deviant behavior. - Qualification work on manuscript rights.

Qualification work for obtaining a master's level of higher education in specialty 053 - Psychology (Field of knowledge 05 - Social and behavioral sciences). V. N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2023.

The qualification work presents a theoretical generalization and empirical confirmation of the hypothesis that there is a certain relationship between the personal characteristics of teenagers, parental attitude and the level of manifestations of deviant behavior.

A sample of students aged 14-16 years was selected for the study. It consists of 40 teenagers and their mothers.

As a result of the study, a strong connection between the deviant behavior of teenagers, peculiarity of parental attitude and their individual characteristics was revealed. Parental attitude and individual psychological characteristics of teenagers such as: self-attitude and level of anxiety, are also interconnected. At the same time, the connection between deviant behavior and parental attitude is partially mediated by the adolescent's self-attitude and their level of anxiety.

Geographical proximity of respondents to the front line does not have a statistically significant effect on the manifestations of deviant behavior, the level of anxiety, self-attitude of adolescents and features of parental attitude.

The prospect of our further research will be the creation and approval of a corresponding psychocorrective program.

Key words: **teenagers, deviant behavior, aggressive behavior, addictive behavior, parental attitude, anxiety.**